

**TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ve SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

ÇAĞDAŞ TOPLUMLARDA HAYVAN HAKLARI VE REFAHI

NEJLA ABANOZ

Ankara, 2008

**TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ve SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

ÇAĞDAŞ TOPLUMLARDA HAYVAN HAKLARI VE REFAHI

NEJLA ABANOZ

**TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr. Ayhan FİLAZİ**

**Ankara, 2008
(Fotokopi ile çoğaltılabilir)**

ÖZET

Hayvan hakları başlığı altında olmasa bile insanların hayvanlara, genel olarak doğaya nasıl davranılması gerektiği sorunu tarih kadar eski bir sorundur. Türkiye’de 2004 yılında çıkartılan hayvanları koruma yasası, doğru dürüst uygulamaya konulamamış hayvan hakları ve refahı çağdaş bir ülkede olması gereken seviyeye gelememiştir. Oysa çağdaş toplumlarda hayvan hakları ve refahı ulusal yasalarda hayvanlarda kişilik kavramını tartışabilecek boyutlara ulaşmış ve mevzuatta hayvanlar artık mal değil, hissetme yeteneğine sahip varlıklar olarak kabul edilmiştir. Ancak çağdaş ülkeler olarak tanımlanan AB ülkelerinde bile hayvan hakları ve refahının durumu pekiyi sayılamaz. Mevcut durum oradaki hayvan korumacıları da tatmin etmemekte, dolayısıyla bazı radikal gruplar tarafından yasal olmayan yollara başvurulmaktadır.

Hayvan hakları konusunda süregelen tartışmalar, laboratuarlarda hayvan kullanımının kayıt altına alınmasına, çiftlik ve hayvanat bahçelerindeki hayvanların rahatı konusunda asgari standartların yasal düzenlemelere tabi tutulmasına ve evinde hayvan besleyenlere giderek yüklenen yasal yükümlülüklerinin artmasına yol açmıştır. Buna rağmen hayvanların yiyecek, bilgi ve kâr kaynağı olarak maddi sömürsünün hüküm sürdüğü “merkez” alanların giderek daha fazla toplumun dikkatinden uzaklaştırılmasına, hayvan araştırma laboratuvarlarının gizlenmesi ve koruma altına alınması da önlenememiştir.

Yapılan bu araştırmada, hayvan hakları ve refahının en üst düzeyde kabul gördüğü çağdaş toplumlarda hayvanlara yönelik olarak çıkarılan mevzuat, kamusal yapı, insan-hayvan ilişkilerinin önemi ve Türkiye’deki durumun ortaya konması ve buna ilişkin çözüm önerileri sunulmuştur. Türkiye’de hayvan hakları ve refahında yaşanan tartışmalarda sorunları tespit ederek, bilimsel ve çağdaş anlamda bunları çözmek için öneriler getirilmiştir. Sorunun çözülmesiyle ülkenin sosyal yapısında pozitif yönden bir katkı yapılacağına inanılmaktadır.

Her lke mevzuatını hayvanları koruma yönünde geliştirmiş veya geliştirmek üzeredir. Bu noktada ülkemizde hayvanları koruma açısından hangi noktada olduğumuzu görmek ve uygulanan yöntemlerin gelişmiş ülkelerin mevzuatları ve uygulamalarıyla karşılaştırmak için yapılan bu çalışma sonucunda aslında Türkiye'nin uygulamada gelişmiş ülkelerden farklı olmadığını tek farkın kültür ve ekonomik dzeylerden kaynaklandığı ortaya ıkmıştır.

Sonuç olarak Türkiye'de de hayvan hakları konusunda ortak bir bilin oluşmuş ve buna ilişkin yapılan uygulamalarda iyiye doğru giden bir ykseliş eğilimine girilmiştir.

ABSTRACT

Although not listed under the title “animal rights”, the problem concerning how the humans should treat the animals or the nature in general is as old as history. The Law for the Prevention of Cruelty to Animals which was enacted in Turkey in 2004 failed to be properly performed, causing that the animal rights and animal welfare fell behind those expected to be found in a modern country. However, in modern countries the matter of animal rights and animal welfare has gone so far that the concept of animal personality is discussed under national law, and in the legislations, the animals are deemed not as possessions but as living beings which have the capability of feeling. Yet, even in the EU countries which are defined as modern countries, the condition of the animals in terms of their rights and welfare is far from being satisfactory. The present situation does not satisfy the animal protectionists, either; therefore some radical groups try illegal ways.

The continuous debates about animal rights have led to the following: The use of animals in laboratories are recorded, the minimum standards regarding the welfare of animals in farms and zoos are subjected to legal regulations, and the legal obligations imposed on the domestic animal keepers are continuously increased. Despite all of these, it failed to prevent that the “centre” areas where feed-, information- and profit-oriented exploitation of the animals prevail are continuously moved away from the attention of the society, and that the animal research laboratories are hidden and under protection.

In this study, the legislations made in modern societies where the matter of animal rights and animal welfare has most highly gained acceptance, the public structure in these countries, the significance of human-animal relationship, the situation in Turkey and suggestions for solutions regarding these matters are presented. The problems which were come across in the debates concerning animal rights and animal welfare in Turkey are identified, and suggestions to solve these

scientifically and in a modern way are made. It is hoped that by solving these problems, a positive contribution will be made to the social structure of the country.

Every country has extended or is to extend its legislations for protecting the animals. In this study, which was conducted to identify the stage of Turkey in terms of prevention of cruelty to animals and to compare the practiced methods with the legislations and practices of the developed countries, it has been made clear that in reality; Turkey does not differ much from the developed countries in terms of practice, and that the sole difference is caused by the culture and the economic level.

To sum up; also in Turkey, a collective consciousness has been formed about animal rights and a positive tendency in practice has begun.

ÖNSÖZ

Bir hayvanın en öncelikli hakkı sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürme hakkıdır. Hayvan sağlığı ve refahı birbirinden ayrılamaz. Hayvan refahının korunması ve teşviki bir insanın temel görev ve yetkilerinden birisidir. Toplumun birinci önceliği bakımları altındaki hayvanların refahını korumaktır. Teknolojinin ulaştığı boyutlar ne olursa olsun yaşamın devamı için doğal denge vazgeçilmezdir. Doğal dengenin sürdürülebilir kılınması için insanlar, hayvanlar ve bitkilerin bir bütün olarak düşünülmesi şarttır. Bütünlüğün sağlıklı devamı dengeli paylaşımından geçer. Hayvan hakları, doğal dengenin varlığından kaynaklanan bir zorunluluktur.

Ünlü Rus Yazar Tolstoy “hayvan öldürmekle insan öldürmek arasında bir adım vardır” demekle veya Gandhi’nin “Bir ülkenin gelişmişlik ve uygarlık düzeyi o ülkenin hayvanlara davranış biçimi ile ölçülür” ifadesiyle hayvan haklarına verilen önem açıkça beyan edilmektedir.

İşte bu nedenle hazırlanan bu çalışmada çağdaş toplumlarda hayvan hakları ve refahının mevcut durumu ortaya konarak çözüm önerileri üzerinde bulunulacaktır.

Araştırmada emeği geçen ve katkılarını esirgemeyen Danışmanım Prof. Dr. Ayhan FİLAZİ’ ye, tezi hazırlamamda yardımcı olan Araş. Gör. Hüsamettin EKİCİ’ye, Yüksek Lisans Eğitimim süresince sabırla desteğini esirgemeyen sevgili eşim Murat ve biricik oğlum Murat Yiğit’e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
SUMMARY	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
BİRİNCİ BÖLÜM: GİRİŞ	1
İKİNCİ BÖLÜM	
2.1. Genel Bilgiler	5
2.1.1. Temel Kavramlar	11
2.1.2. Çağdaş Toplumlarda Hayvan Hakları ve Refahının Önemi	12
2.2. Tezin Amacı ve Önemi	13
2.3. Tezin Hipotezi	14
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GEREÇ VE YÖNTEM	15
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BULGULAR	16
4.1. Dünyadaki Durum	16
4.1.1. Avrupa Ülkelerindeki Mevzuat	17
4.1.2. Avrupa Ülkeleri Haricindeki Mevzuat	38
4.2. Türkiye'deki Durum	42
BEŞİNCİ BÖLÜM: TARTIŞMA	46
ALTINCI BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER	57
EKLER	62
KAYNAKÇA	68

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACC	Animal Care Committee (Hayvan Bakımı Komitesi)
AEC	Animal Ethics Committee (Hayvan Etik Komitesi)
AEEC	Animal Ethics and Experimentation Committee (Deneylerde Hayvan Kullanımı Etik Komitesi)
ANZCCART	Australian and New Zealand Council for the Care of Animals in Research and Teaching (Araştırma ve Deneylerde Kullanılan Hayvanların Bakımı İçin Avustralya ve Yeni Zelanda Konseyi)
APHIS	Animal and Plant Health Insepection Service (Hayvan ve Bitki Sağlığı Denetimi Bölümü)
ASPCA	The American Society For The Prevention Of Cruelty To Animals (Amerika Hayvanlara Zulmün Önlenmesi Topluluğu)
AWA	Animal Welfare Act (Hayvan Refahı Yasası)
CCAC	Canadian Council on Animal Care (Kanada Hayvan Konseyi)
CCAW	The Central Commission for Animal Welfare (Hayvan Refahı Merkez Komisyonu)
CITES	Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (Nesli Tükenme Tehlikesiyle Karşı Karşıya Kalan Hayvanların Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme)

ÇOB	Çevre ve Orman Bakanlığı
EC	European Community (Avrupa Topluluğu)
ECVAM	European Centre for the Validation of Alternative Methods (Alternatif Yöntemleri Onama Avrupa Merkezi)
ETS	European Treaty Series (Avrupa Konseyinin Avrupa Anlaşma Serisi)
FVE	Federation of Veterinarians of Europe (Avrupa Veteriner Hekimler Federasyonu)
NAEAC	National Animal Ethics Advisory Committee (Ulusal Hayvan Etik Danışma Komitesi)
NARA	The National Animal Research Authority (Ulusal Hayvan Araştırmaları Makamı)
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
TAIEX	The Technical Assistance and Information Exchange (Avrupa Komisyonu Teknik Yardım ve Bilgi Değişim Ofisi)
TKB	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Çağdaş dönemin başlangıcında doğaya davranışımız konusunda en etkili düşünürlerden biri olan tarihçi Keith Thomas, kentleşmenin özellikle orta sınıflar arasında hayvanlara karşı faydacı olmayan bir ilişki zemininde yeni tür bir duyarlılığın doğmasına uygun koşulları sağladığına işaret etmiştir. Yeni ilişki türleri içinde en önemlisi evde hayvan beslemedir. Bu pratik, orta sınıfları hayvanların zekâsı konusunda daha iyimser olmaya sevketti; hayvanların ne kadar akıllı olduğu üzerine ortalıkta pek çok anekdotun dolaşmasına yol açtı; hayvanların da belirli bir karakteri, kendine has bir kişiliği olabileceği düşüncesini gündeme getirdi ve kimi hayvanların en azından ahlaki kaygılara konu olabileceği şeklindeki bir görüşün psikolojik temellerini hazırladı¹.

İnsanoğlu siyahların özgürleşmesi vb. hareketleri artık kanıksamaya başlamıştır. Daha sonra kadın özgürleşmesi hareketinin de doğmasıyla bazı kişiler bu yolun sonuna gelindiğini düşündüler. Hatta cinsiyet temeline dayalı ayrımcılığın eskiden beri ırksal azınlıklara karşı hiçbir ön yargıları olmamasıyla övünen liberal çevrelerde bile geçerli olan son ayrımcılık biçimi olduğu iddia edildi. Ama son ayrımcılık biçimi ifadesini kullanırken daima dikkatli olunmalıdır. Çünkü insanlar ve insan dışı canlılar arasındaki bariz farklılıklara rağmen, acı çekme yetisi açısından onlarla aramızda bir fark olmadığı ve bu durumun onların da tıpkı bizim gibi çıkarları olduğu artık kabul edilmeye başlanmıştır. Sırf bizimle aynı türe mensup olmadıkları gerekçesiyle hayvanların çıkarları göz ardı edilir ya da önemsiz görülürse, kaba ırkçılar ya da cinsiyetçilerin mantığı benimsenmiş olur. Irkçılar ve cinsiyetçiler de, kendi ırklarına ve cinsiyetlerine mensup kişilerin, diğer tüm özelliklerinden ve niteliklerinden bağımsız olarak, sırf bu özelliklerinden dolayı daha üstün bir ahlaksal statüye sahip olduklarını düşünürler. Çoğu insan akıl yürütme yetisi ve diğer zihinsel yetiler açısından insan dışı hayvanlardan daha üstün olabilir; ama bu, insanlarla hayvanlar arasında çizdiğimiz çizgiyi haklı çıkarmaya yetmez.¹

¹ Keith Thomas *Man and the Natural World*, Harmondsworth, 198, s. 28

Bazı insanların (bebeklerin ve ileri düzeyde zihinsel engellilerin) zihinsel yetileri bazı hayvanlarınkinden de geridir; ama biri çıkıp da temizlik malzemelerinin güvenliğinin test edilmesi için zihinsel yetileri gelişmemiş insanlara uzun süreler boyunca büyük acılar çecktirecek testler uygulanmasını önerse doğal olarak dehşete düşülür. Onları küçük kafeslere tıkmayı ve sonra kesip yemeyi de kabul etmek mümkün değildir. Hayvanlara bunları yapmakta sakınca görülmemesi türçülük'ün sonucudur. *Türçülük*, kısaca, canlı bireylere sadece ve sadece ait oldukları türden ötürü farklı değer addedilmesidir. Genelde insan şovenizmi olarak kendini gösteren bu yaklaşım içinde yaşadığımız 'uygar' insan toplumunun ruhuna nüfuz etmiş bir olgudur. Türçülük de tüm insanların işine geldiği için devam edip giden bir diğer ön yargıdır².

Erken modern dönem insanoğlunun, kendi türünün egemenliğine hizmet eden katı, uzlaş(tırıl)amaz yöntemleri gönül rahatlığı ile kabul etmesini gitgide daha da zorlaştıracak bir hissiyat yaratmıştır. İnsan, bir tarafta kendi soyunun refahındaki, fiziksel rahatlık ya da saadetindeki akıl almaz artışa; bir tarafta da diğer hayvani yaşam biçimlerinin acımasızca sömürülüşüne tanık oluyordu. Yeni duyarlılık biçimleri ile insan toplumlarının maddi temeli arasında büyüyen bir çelişkiydi bu. Uzlaş(tır)ma ve gizleme karışımı bir tutum, bu çelişkinin çözülmesini şimdiye kadar engellemeyi başarmıştır. Fakat sorundan tümüyle kaçılması mümkün değildir ve onun yeniden kapımızı çalacağına güvenebiliriz. Modern uygarlığın üzerine kurulduğu söylenebilecek çelişkilerden biridir bu. Nihai sonuçları konusunda ise ancak spekülasyonda bulunulabilir³.

Bir yanda, laboratuarlarda hayvan kullanımının giderek artan oranlarda kayıt altına alınışı; çiftlik ve hayvanat bahçelerindeki hayvanların rahatı konusunda asgari standartların kanuni düzenlemelere tabi tutuluşu; evinde hayvan besleyenlere kanuni olarak yüklenen gitgide daha büyük sorumluluklar, vb. bunlar için uzlaş(tır)ma

² Peter Singer **Animal Liberation**, The New York Review of Books, New York, 1975, s. 21

³ Thomas **Man.....**, s. 35

cephesi. Diğer yanda, hayvanların yiyecek, bilgi ve kâr kaynağı olarak maddi sömürsünün hüküm sürdüğü “merkez” alanların giderek daha fazla toplumun dikkatinden uzaklaştırılışı. Gizli ve koruma altında tutulan hayvan araştırma laboratuvarları.

Et endüstrisinin kurumsal şekil ve pazar imajlarının belki de tüm diğer mallarda olduğundan çok daha kesin bir şekilde “*süreç, üründe yok olur*”u sağlamak için elbirliği edişi. Giderek yükselen bir eğilim içinde tüketicilerin eti, son derece işlenmiş biçimler halinde, mümkünse üzerinde bir hayvanın cesedinden alınmış olduğunu gösteren hiçbir işaret taşımayacak şekilde ambalajlanmış olarak satın alışı. Kuş, tavuk, hindi ve benzeri hayvanlarla ilgili yolma, derisini yüzme ve bağırsaklarını çıkarma türünden geleneksel faaliyetlerin giderek artan ölçeklerde ev içinden çıkarak işleme endüstrisine dâhil oluşu. Süt ve sütlü mamullerin güneşli, yemyeşil çayırların ortasında mutlu bir şekilde oynaşan “gülen inekler” imajıyla birlikte pazarlanması. Bunlarda tanık olduğumuz çağdaş “gizleme” biçimleridir⁴.

Fakat durum, Thomas’ın tasvir ettiği dönemden bu yana önemli ölçüde değişti. Teşhis ettiği çelişki, sorundan kaçma biçimleri olarak uzlaş(tır)ma ve gizleme taktiklerinin daha etkisiz kalmasına yol açan bir tarzda derinleşti. Hayvanlarla ilişkimizin araçsal ve sömürgeci yanı kamusal denetime tabi kılındı. Modern dönemin başlarında genel hayvancılık faaliyetinde gözlenen ticari tarım yönündeki kaymanın, hayvanların refahı açısından gayet olumlu sonuçlar doğurduğu hiç çekinmeden söylenebilir. Çünkü çiftçiler ve besiciler giderek daha yoğun bir şekilde ellerindeki hayvanların kolay ele geçmez kıymetler olduklarını fark etmişlerdi. Eğer bakım maliyetleri fazlasıyla çıkarılmak isteniyorsa onların ihtiyaçları karşılanmak zorundaydı. Ayrıca hayvan yetiştiriciliği uygulamaları, en azından bazı evcil hayvan türlerinin, onların evcilleşme öncesi yaşam tarzlarına oldukça yakın bir tarzda yaşayabilmelerine izin veren bir yapı kazanmıştı. Hayvanların beslenme ve bakımıyla uğraşan işçiler hayvanlar konusunda geniş bir bilgi ve beceri kazandıkları gibi, çoğu kez de, onlara dair güçlü bir sevgi ve sorumluluk duygusu geliştirdiler⁵.

⁴ Rowan, A. “The development of the animal protection movement.” **J. NIH Res.**, 1, 1989, s. 97

⁵ Bernard Rollin “Animal welfare, animal rights and agriculture.” **J. Anim. Sci.**, 68 1990, s. 3456

Bu nedenle seçilen bu konu hayvan haklarını koruma açısından kamu yönetiminin rolünü belirlemenin yanı sıra ilgili meslekler ve sivil toplum örgütlerinin etkisini ortaya koyarak ülkemizde yapılması düşünülen değişikliklere yol gösterici olarak tasarlanmıştır.

GCCRIS

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Genel Bilgiler

Mevzuat terimi olarak hayvan hakları ve refahı uygulamalarına değinildiğinde yalnızca bilimsel bilgiler ve deneyimlere göre değil ayrıca siyasi ve yasal olasılıkları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Uygarlık tarihinin gelişim sürecine bakıldığında başlangıcından itibaren Tanrının ve onun yeryüzündeki temsilcilerinin tüm haklara sahip olduğu, diğerlerinin haklarının bu yöneticilerin hakları üzerinden tanımlandığı ve tebaanın hiçbir hakka sahip olmadığı görülür. Daha sonraları dünyanın içindeki her şeyle beraber insan (erkek olanlar) için yaratıldığı, köleler, kadınlar, çocuklar ve hayvanların mal olarak görüldüğü, bunlara doğrudan bir hak tanınmadığı kültürel bir değişim yaşanmıştı. Mal sahipleri de köleler, kadınlar, çocuklar ve hayvanlar üzerinde her türlü hakka sahipti. Aradan geçen zaman içerisinde köleler, kadınlar, çocuklar mal olmaktan çıkarak haklarını kazandılar ve halen kazanmaktalar. Günümüzde hayvanların haklarına ulaştıklarından söz etmek mümkün görülmemektedir. Sümerler’de hayvan ve insanın Tanrı için yaratıldığına inanılmış ve hatta Tanrıya her ikisi de kurban edilmişti. Mısır uygarlığında kedi öldürenlere insan öldürenlerle eşit cezalar uygulanmış, daha sonra Ahit Yazıtları ile birlikte, dünyadaki diğer şeyhlerin insan için yaratılmış olduğu inancıyla hayvanlar, insanların tasarruflarına bırakılmıştı⁶.

Kuzey Hindistan’da bulunan Maghada Kralı Budist Asoka M.Ö. 3. yüzyılda hayvan kesimi, kraliyet avcılığı, insan veya hayvanlara gölge veren ağaçların kesilmesini yasaklamıştır⁷. İngiltere ve Galler’de pek çok hayvanın durumunun düzeltilmesi için ilk pozitif çabalar önce hayvanların korunması konusunda gelen davalar yoluyla başladı. En eski dava M.S. 1592 ‘de Kuğu davasıdır ve kuğuları ilgilendiriyordu. Sorumsuzluğun değişik etkilerinden hayvanları korumak için

⁶ Kemal Kutlay “Haksızlıktan hayvan hakkına gelişen uygarlık süreci.” **İstanbul Barosu Dergisi**, Hayvan Haklarına Hukuki Yaklaşım Özel Sayısı. 2008, s. 77

⁷ Antony Brown **Who cares for animals**. Heinemann. London, 1974, s. 5

ihtiyaçları bilen halk, onların refahını dünyanın değişik bölgelerinde açtığı hukuk davalarıyla derece derece elde ediyordu. Ancak İngiltere ve Galler'de hayvan hakları ve refahıyla ilgili yasaların düzenlenmesine 1800'lerde başlandı. Yalnız 1822'ye kadar herhangi bir ilerleme kaydedilemedi. 1822'de sığırlara ağrı ve acı hissini uyandıracak uygulamaların yasaklanması şeklinde bir yasa çıkarıldı. Bunu birçok ülkede çok sayıda hayvanın korunmasına yönelik çıkarılan yasalar izledi. Örneğin; 1838'de Saksonya'da, 1850'de Fransa'da ve 1866'da New York'ta benzer ve daha gelişmiş yasalar yürürlüğe kondu. Belki insanların önünde hayvanlara yönelik kötü muamele edilmiyordu, ama hayvanlara yönelik kötü uygulamalar devam ediyordu. Halkın acı veren davranışlara tanıklık etmemesiyle korunduğu ve hayvanlaşmadığına inanılıyordu (Estetik hayvan korumacılığı). Daha sonra hayvanlara canlı olmaları nedeniyle korunması gereken varlıklar olarak bakılmaya başlanmıştır (etik hayvan korumacılığı)⁸.

Birçok kez yasalar hayvanlara karşı da kullanılmıştır. Birçok domuz, köpek ve sığira suçları nedeniyle dava açılmıştır. Suçlanan hayvanlar avukatlar tarafından savunulmuştur. 1771'de karara bağlanan böyle bir davada İngiltere'de bir köpek suçlanmış ama sonradan beraat etmiştir⁹.

Özellikle 1970'li yıllardan sonra oldukça güncellik kazanan ve üzerinde önemle durulan çevre sorunlarının ve bu alandaki hukuki düzenlemelerin izlerine milattan önce rastlanan bir vakıa olduğu bildirilmektedir. Mesela Babil'de ormanların (M.Ö. 1900) ve Eski Mısır'da doğal kaynakların (M.Ö. 1370) korunmasına ilişkin hukuki düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir. Hayvanlarla ilgili olarak 1885'te Ren'de balık avcılığına ilişkin düzenlemeler, 1900'de Afrika'da balık, kuş ve vahşi hayvanların korunmasına ilişkin sözleşme, 1902'de ziraate faydalı kuşların korunmasına ilişkin sözleşme, 1911'de fok balığının korunmasına ilişkin sözleşme gibi düzenlemeler yapılmış, iki dünya savaşı arasında ise bu türden sorunlar dünya gündeminde önemli bir yer tutmamıştır. Buna rağmen 1922'de uluslararası kuşları koruma komisyonu

⁸ Ute Knierim ve William T. Jackson **Legislation**. In: Michael C. Appleby and Barry O. Hughes (Ed.).1999, **Animal Welfare** CABI Publishing. Cab International. 1999, s. 251

⁹ Brown **Who cares**, 1974, s. 6

kurulmuş, 1931’de Balina sözleşmesi, 1933’te Afrika’daki hayvan ve bitki varlığının kendi ortamlarında korunmasına ilişkin sözleşme ile 1940 yılında Batı yarımkürede tabiat ve vahşi hayvanatın korunmasına ilişkin sözleşme imzalanmıştır. 1945’ten günümüze kadar ise Birleşmiş Milletler bünyesindeki bazı kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerinin önemli çalışmaları olmuş ve halen de olmaktadır¹⁰.

Balınanın genellikle açık denizlerde ve okyanuslarda, bir başka deyişle hiçbir devletin hükümrânlığı altında olmayan sularda yaşaması, korumacılık bakımından uluslararası işbirliğini gerekli kılmaktaydı. Bu ihtiyaca bir yanıt olarak bu alanda ilk uluslararası anlaşma 1931’de imzalanarak 1935’te yürürlüğe geçmiştir. Ancak korumacılık alanında etkili ve yeterli tedbirler getiremeyen bu anlaşma yerini 1946’da imzalanan ve 1948’de yürürlüğe giren yeni bir anlaşmaya terk etmiştir. Başlıca balina avcılığıyla uğraşan ülkelerce imzalanan ve 11 maddeden ibaret olan bu anlaşmayla avlanma kotaları tespit edilmiş, korunması gerekli balina türleri, avlanma usulleri gibi konularda yetkili bir balina komisyonu kurulmasını öngörmüştür. İlk yıllarda fazla etkin olmayan bu komisyon, 1960’lı yılların başında avlanan balina miktarının çok büyük rakamlara ulaşması nedeniyle acil önlemler almaya ve daha fazla korumacı bir tutum izlemeye başlamış ve aynı komisyon 1982 yılında aldığı bir kararla 1986’dan itibaren balina avlama kotasını sıfıra indirmiştir¹¹.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan yirminci yüzyıla kadar, saray ve çevresindeki bahçe ve yapılarda yabani hayvanlar beslenmiştir. Bunlar bazen “hayvanat-ı vahşiye”, bazen de “hayvanat-ı acabiye” olarak adlandırılmıştır. Bu canlı hayvan koleksiyonları, yalnızca güç göstermek için oluşturulmamış, yabani hayvanlar kısmen ehlileştirilmiş ve eğitilmiş, becerileri çeşitli vesilelerle sergilenmiş ve bazı yabani hayvanlar özellikle geyik, ceylan ve tavşanlar saray mensuplarının ok atma ve avlanma becerilerini geliştirmek için av olarak kullanılmıştır¹².

¹⁰. Veysel K. Bilgiç “Çevre Hukukunun Tarihi Gelişimi.” **Ekoloji Çevre Dergisi**, 14; 1995, ss. 38–39

¹¹. Veysel K. Bilgiç “Uluslar arası Çevre Hukukunda Balina.” **Ekoloji Çevre Dergisi**, 7; 1993, ss. 18–19

¹² Nükte Doğru “Hayvanat Bahçeleri Sorunu” **İstanbul Barosu Dergisi**, Hayvan Haklarına Hukuki Yaklaşım Özel Sayısı. 2008, ss. 83–84.

Türklerin eskiden beri hayvanlara büyük değer verdiği bilinir. Kartal, geyik ve kurt gibi hayvanlar Türk Boylarının simgesi olmuştur. Atalarımız, ölen atlar için mezar taşları ve kitabeler yaptırmışlardır. Kaya resimleri ve kilimlerde hayvan figürleri çoğunluktadır. Edebiyatta, türkülerde vb. hayvan sevgisi hissedilir derecede vurgulanmıştır. Bu sevgi, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Hayvan sevmek dinin de bir gereğidir. İslam dininde bütün mahlûkata şefkatle muamele yapılması emir olunur. Hayvanlara zulmün cezası ağırdır. Çünkü hayvanların Allah'tan başka koruyucusu yoktur. Hayvanlar riayet edilmesi gereken haklara sahiptir. Ancak, köpekler temiz olarak düşünülmediği için, Kuran-ı Kerimde yasaklayıcı bir hüküm olmamasına rağmen, ev hayvanı olarak kabul görmemiştir. Hayvanlar özellikle Rönesans döneminde Avrupa'da aşağılanırken Türkler tarafından el üstünde tutuluyor, sinek, pire bit gibi hayvanlar bile günah olacak diye öldürüleliyordu. Hayvanlara verilen değer karşısında batılı yazarlar hayretler içinde kalıyor, bazıları bunlara olan hayranlıklarını gizleyemezken, bazıları alay ediyordu. İşte bir zamanlar Osmanlıda batılları şaşırtan manzaralardan bazıları:

- Hayvan ve ağaçlar yararına oluşturulan vakıflar,
- Kediler için yapılmış binalar,
- Hayvanların beslenmesi için tahsis edilmiş uşaklar,
- Hayvanların beslenmesi için bırakılan miraslar (Örneğin sadece Beyazıt Vakfiyesinde kuşların beslenmesi için yılda 30 altın ayrılmıştı),
- Kedilerin beslenme saatlerinde zengin ve kibar Osmanlıların kedileri her gün düzenli olarak kebaplarla beslemeleri,
- Kasap ve lokantaların önünde sıraya girmiş hayvanlar,
- Sokak hayvanları için düzenlenen şiş kebap günleri,
- Hacı Baba mertebesine yükseltilmiş leyleklere sanki kutsalmış gibi yapılan muameleler,
- Sonbaharda geri dönemeyen ve bakıma ihtiyaç duyan leylekler için bakım merkezleri,
- Dünyada örneğine rastlanmayan Bursa'daki Leylek (Gurabahane-i Laklakan),

- Dolmabahçe'deki kuş ve Üsküdar'daki kedi hastaneleri, Cami ve mezarlıklardaki suluklar, kuş evleri, hatta mimari açıdan eşi ve benzeri bulunmayan kuş köşkleri,
- Her hafta kurulan pazarlarda varlıklı ailelerin kafesteki kuşları satın alıp özgür bırakma geleneği,
- Sokakta doğurmuş bir hayvan gördüklerinde hemen oracığa bir kulübe yaptırmak için yarışan insanlar,
- Yük hayvanlarına fazla yük yükleme tarzındaki merhametsiz uygulamalara karşı çıkartılan fetvalar, bu hayvanlara aşırı yükten dolayı ıstırap çektiren insanlara aynı yükü taşıtarak ceza verilmesi vb.

Bu tablonun hayvanlara karşı bizden çok farklı bir bakış açısına sahip olan batılıları şaşırtmaması olanaksızdı. Nitekim Fransız rahip Du Loir, ünlü seyahatnamesinde, 1600'li yıllarda Türklerde hayvanlara karşı duyulan hislerin dini bir görev mertebesine çıkarıldığı, insanlık fazileti olan hislerin hayvanata duyulmasının doğru olmadığını söylemiş ve yukarıdaki uygulamalarla alay etmişti.

Batılı yazarların neredeyse tamamı köpeklere en iyi bakan milletin Türkler olduğu konusunda birleşiyorlar ve Türklerin tüm mahlukatla iyi geçindikleri, tabiata aşık oldukları konusunda yazılar yazıyorlardı. Ancak, o dönemlerde İstanbul'da el üstünde tutulan sokak köpeklerinin sayısı yıllar geçtikçe artıyor ve bazı sorunlar çıkıyordu. Dini nedenlerle hayvanların öldürülmesi olanaksızdı. Bu nedenle başka bir çözüm bulunmalıydı. İlk olarak I. Ahmet döneminde, sokak köpeklerinin toplanarak Anadolu yakasına atılması denendi. Bu geçici çözüm tabi ki sonuç getirmedi ve köpekler İstanbul sokaklardaki yerlerini kısa sürede tekrar ele geçirdiler. Batı kültürü, ülkemizdeki etkisini arttırdıkça hayvanların değerleri azaldı; henüz halkta değişiklik olmasa da batı terbiyesi alan aydınımızın köpeklere bakış açısı değişmeye başladı. Sultan II. Mahmut ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde köpekler toplu olarak Hayırsız Ada'ya sürgün edildiler. Ancak, halk buna isyan etti ve köpekler geri alındı. Halk, hayvanlara kötü davranmanın uğursuzluk getireceğine inanıyordu. Nitekim onları doğrularcasına, bu olaylardan birisinin ardından Mısır ordusu Kütahya'ya kadar uzandı, diğerinin ardından da büyük yangınlar çıktı. 1910 yılında diğer bir

Hayırsız Ada vakası daha yaşandı. İktidardaki İttihatçıların izniyle, Şehremini Suphi Bey, neredeyse bütün sokak köpeklerini Hayırsız Ada'ya yolladı. Namuslu hiçbir Türk bu aşağılık görevi üstlenmediği için nakil işleminde serseriler kullanılmıştı. Adada yiyecek bulamayan köpekler açlıktan birbirlerini parçalayarak öldüler. İstanbul halkı yine haklı çıktı; uğursuzluk kol gezmiş ve Balkan savaşı patlamıştı. Hayırsız Ada vakası, o dönemlerde Avrupa'da hayvanlara yapılan kötü muamelelerin yanında çok masum kalmasına karşın hayvan koruma tarihimize kara bir leke olarak yerleşmiştir. Günümüz Türkiye'sinde, AB uyum yasaları çerçevesinde, "Hayvanları Koruma Kanunu" çıkarılmış olmasına rağmen hayvanlara yapılan muameleler iyi durumda değildir. Tecavüzler, işkenceler, toplu itlaflar vb. haberler hayvan severleri derinden üzmektedir¹³.

¹³Tamer Dodurka "Geçmişten Günümüze Avrupa Ülkeleri ve Türkiye'de Hayvan Hakları." 01.08.2008, <http://www.fatihbelediyesiyedikulehayvanbarinagi.com/kose-yazarlari/prof-dr-tamer-dodurka/gecmisten-gunumuz-avrupa-ulkeleri-ve-turkiyede-hayvan-haklari/>

2.1.1. Temel Kavramlar

Günümüzde hayvan hakları, hayvan refahı ve hayvan özgürleşmesi terimleri sık sık birbiriyle karıştırılmaktadır. Bu terimler birbirine yakın olmalarına rağmen farklıdır;

Hayvan Hakları: Hayvan hakları hareketini yürüten düşünürler, hayvanların kendi türlerine özgü ihtiyaçlarını insanların müdahalesi olmaksızın temin etmesini ve etik yönden böyle yaşamaları gerektiğini iddia ederler.

Hayvanların her türlü kullanımına, araç ve mal olarak istismarına karşı olan radikal hayvan hakları savunucularından mevcut sömürü ve kullanım biçimlerini sınırlandıran ılımlı görüş sahiplerine kadar tüm hayvan hakları hareketi yelpazesinin ortak noktası, insanın kendini bir tür olarak diğer canlı türlerinden üstün saymasını sorunun kaynağı olarak görmeleridir. “*Türçülük*” diye adlandırılan bu yaklaşımın sadece hayvanların değil, tüm canlı-cansız doğanın insanlar tarafından sonuna kadar sömürülmesine hatta kaçınılmaz bir yok oluşa sürüklenmesine yol açan ana damar olduğu konusunda hem fikirdirler. O nedenle tümü de insana atfedilen ve onun haklarla donanmasının gerekçesi saydıkları “maksatlılık”, “hissetme” veya “acı duyma” gibi özelliklerin en azından kimi hayvan türlerinde de var olduğundan hareketle, hayvanların da benzer haklara sahip sayılmasını savunmakta, hatta bazıları bu yapılmadıkça tutarlı bir insan hakları felsefesinden söz edilemeyeceğini öne sürmektedirler¹⁴.

Hayvan Refahı: Geleneksel hayvan refahı savunucuları, hayvanların tedavisi ve insancıl bakımını vurgular. Hayvan refahı grupları, evsiz hayvanlar için barınak sağlamak, kısırlaştırma programları uygulamak ve hayvanlara verilen zararı en aza indirmek için çalışırlar. Bu görüştekiler hayvanların kullanımını kabul ederler, ancak ağrı ve acılarının en aza indirgenmesini savunurlar¹⁵.

¹⁴Richard A. Posner **Animal rights: legal, philosophical and pragmatic perspectives**. In : Sunstein, Cass R. And Martha C. Nussbaum (Ed.) *Animal Rights* Oxford University Pres, Oxford-New York. 2004, s. 52

¹⁵ Caroline J. Hewson “What is animal welfare? Some common definitions and practical consequences.” **Can. Vet. J.**, 44, 2003b, ss. 496–499.

Hayvan Özgürleşmesi: Hayvan özgürleşmesi terimi, hayvanların sömürülmesini engelleyen bütün çabalara verilen genel bir isim olarak kullanılır. Popüler medyada daha çok yer alırlar. Hayvanların kendi yararları dâhil olmak üzere hiçbir şekilde kullanılmaması gerektiğine inanırlar. Yasal olmayan yollara başvurarak gerçekleştirdikleri eylemleri vardır. Vejetaryendirler, ev hayvanı kavramına inanmazlar¹⁶.

Görüldüğü gibi hayvan hakları kavramı bazı insanlar tarafından sorumlulukların ve insanca duyguların unutulduğu, geri plana itildiği bir dönemde yine duyarlılıklarını yitirmemiş bazı insanlar tarafından gündeme getirilmiş bir kavramdır.

Hayvan hakları adı altında yapılan çalışmalarda bu kavramın doğru anlatılması, kavramın çıkış noktasının doğru bilinmesi ile mümkündür¹⁷.

2.1.2. Çağdaş Toplumlarda Hayvan Hakları ve Refahının Önemi

Hayvan haklarıyla ilgili ilk kurumsal organizasyon 1822'de Londra'da, Hayvanlara Zulmün Önlenmesi İçin Krala Ait Kurum adı ile oluşturulmuştur. Amaç, hayvanlara zulmün önlenmesi ve şefkat gösterilmesinin desteklenmesi olarak bildirilmiştir. Yine İngiltere'de Richard Martin parlamento hayvanların da hakları olduğuna inandırmaya çalışmıştır. İlk yasal düzenleme de sığırların refahına yönelik yasa tasarısı olarak yapılmıştır. İngiltere'de kabul edilen bu yasa sonrası 1828'de New York'ta olmak üzere Amerika'da da benzer yasaların kabul edildiği bilinmektedir. 1866 yılında da Henry Berg tarafından ASPCA (American Society for the Prevention of Cruelty to Animals) kurulmuştur. Kurumsallaşmalar başladıktan sonra da hayvanların eziyet çektiği düşünülen pek çok alanda farklı etkinlikler yapılmıştır. Bunlar özellikle hayvan deneylerine, sirk ve hayvanat bahçelerine, av sporlarına ve çiftlik hayvanlarının koşullarına ilişkin olmuştur. Hayvan deneylerine ilişkin çalışmalarda kozmetik şirketlerinin hayvan deneylerini durdurmaları için baskılar yapılmıştır. Bu baskılar sonucu Avon, Elizabeth Arden, Ritz, Max Factor, Revlon, Faberge, Amway, Shakle firmalarının hayvan deneylerini durdurmaları sağlanmıştır.

¹⁶ Peter Singer **Animal Liberation**. The New York Review of Books, New York, 1975, s. 33

¹⁷ <http://www.hayhaveder.org.tr>, 16.04.2007, "hayvan haklarına dair".

Av sporları ve hayvanların dövüştürülmesi konularında ise henüz istenen başarılarla ulaşılamamıştır. Sirkler, hayvanat bahçeleri ve çiftliklerdeki hayvanlara yönelik gerekli düzenlemelerin yapılması zaman zaman mümkün olsa da yetersiz kalmıştır¹⁸.

2.2. Tezin Amacı ve Önemi

Daha çok insanların çıkarlarına dayanan insan-hayvan ilişkisi, ilk çağlara kadar uzanmasına rağmen, hayvan hakları ve refahının önemi son yıllarda daha çok dillendirilmeye başlamıştır. Hayvanların da insanlar gibi duyguları olan varlıklar olduğunun anlaşılması 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde hayvan hakları hareketinin başlamasıyla ortaya konulmuştur. Bu girişimler insan refahının gelişmiş olduğu ülkelerde başlamış ve daha sonra tüm dünyaya yayılmıştır. Doğaldır ki insanoğlu önce kendi refahını sağlamış daha sonra çevresini oluşturan çevrenin bileşenlerinden olan hayvanların haklarını savunmaya başlamıştır. Bu nedenle hayvan hakları ve refahı olgusu, ancak çağdaş toplumlarda yükselen bir değer olarak görülmüş, henüz kendi refahını sağlayamayan toplumlarda ise lüks olmaktan ileri gidememiştir. Ancak günümüzde hangi toplumda olursa olsun hayvanların da hakları olduğu ve onların da saygı görmeye muhtaç olduğu yadsınmamaktadır. Aradaki fark, toplumların kültürel ve ekonomik gelişmişliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle yapılan bu araştırmada, hayvan hakları ve refahının en üst düzeyde kabul gördüğü çağdaş toplumlarda hayvanlara yönelik olarak çıkarılan mevzuat, kamusal yapı, insan-hayvan ilişkilerinin önemi ve Türkiye'deki durumun ortaya konması ve buna ilişkin çözüm önerileri sunulmaya çalışılacaktır. Bu araştırmayla Türkiye'de hayvan hakları ve refahında yaşanan tartışmalarda sorunları tespit ederek, bilimsel ve çağdaş anlamda bunları çözmek için öneriler getirmek amaçlanmıştır. Sorunun çözülmesiyle ülkenin sosyal yapısında pozitif yönden bir katkı yapılacağına inanılmaktadır.

¹⁸ Elizabeth Anderson **Animal Rights and the values of nonhuman life**. . In : Sunstein, Cass R. And Martha C. Nussbaum (Ed.) *Animal Rights* Oxford University Pres, Oxford-New York. 2004, s. 278

2.3. Tezin Hipotezi

Araştırmada kamuda yapılan düzenlemelerle hayvan hakları ve refahının yeterince önemsenmediği ve hayvan hakları ve refahı savunucularının yeterince anlaşılmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

GCCRIS

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmada gerek ulusal ve gerekse uluslararası platformlarda hayvan hakları ve refahı konusunda yayımlanmış bilimsel araştırma, makaleler, kitaplar ve konuyla ilgili kişilerin yazmış oldukları şahsi görüşlerden yararlanıldı. Konuyla ilgili çalışan ve yasal düzenlemeler yapan kurumların internet sitelerinden yapmış oldukları çalışmalar hakkında bilgiler derlendi ve kamu kurumlarının mevzuatla belirlenmiş görevleri pratik uygulamalarla karşılaştırıldı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

4.1. Dünyadaki Durum

Hayvanların kullanımlarının artması, sınırların kaldırılması ve uluslar arasında ticaretin artmasıyla hayvanlar konusunda hükümetler arasında anlaşmalar başladı. Hayvanlarla ilgili ticaretin (gıda veya yetiştirme amaçlı çiftlik hayvanları, hayvanat bahçeleri için yabani hayvanlar, laboratuvar hayvanları veya özel ihtiyaçlar için kullanılan hayvanlar) artışı, farklı ülkelerdeki çiftlikler, endüstri ve bilim adamları arasında rekabetin artmasına neden oldu. Üretim, araştırmadaki kısıtlamalar ve haksız rekabetler daha çok oluşmaya başladı. Bu nedenle bütün rekabetçilerin eşdeğerde tutulması gereği daha etkili oldu. Ulusal düzeyde kararlar alıp uygulamak daha kolay olmasına rağmen hayvanların korunması için gereken uluslararası düzenlemelerin yerleşmesi daha yavaş olmuştur¹⁹.

Gelişimde üst sıralarda yer alan ülkeler, hayvanların korunması için yasalarına özel hükümler koymuşlardır. Bu ülkelerin bazıları, özellikle deneylerde hayvanların çektiği ağrı ve acının azaltılması amacıyla da kimi yasal düzenlemeler geliştirmişlerdir. Çünkü hayvan hakları hareketi özellikle laboratuvarlarda kullanılan hayvanların korunmasına ilişkin baskılar yapmakta ve buna yönelik oldukça ilerlemeler kaydetmekteydi. Bu nedenle çıkartılan yasaların çoğunluğu ve en kapsamlıları laboratuvarlarda kullanılan hayvanlara yönelik olmuştur²⁰.

Hayvanların korunması için çıkarılan yasaların uyumlulaştırılması çabası bağlamında Yeni Zelanda, Avustralya, Avrupa Konseyi üye ülkeleri, Avrupa Topluluğu üye ülkeleri gibi uyumlulaştırılmış yasaları olan devletlerin oluşturduğu ve ayrıca ABD, Kanada ve Japonya gibi genel yasaları olmayan ülkelerin oluşturduğu iki grup ülkeden söz edilebilir.

¹⁹ Ian J.H. Duncan, and David Fraser. **Understanding animal welfare**. In: Michael C. Appleby and Barry O.Hughes (Ed.). **Animal Welfare** CABI Publishing. Cab International. 1999, s. 20

²⁰ Paola Cavalieri "Ethics, animals and the nonhuman great apes." **J. Biosci.** 31, 5; 2006, ss. 509–512.

4.1.1. Avrupa Ülkelerindeki Mevzuat

Avrupa'nın birleşmesi sürecinde Avrupa Topluluğunu kuran 1957 tarihli Roma Anlaşması defalarca düzeltilmiştir. En önemli adım 1992'de Avrupa Birliğinin kurulmasıyla ilgili olmuştur. Avrupa Birliği, Avrupa Topluluklarını temel alan, bazı alanlarda katılım politikaları ve işbirliğine dayanan bir birlik olmuştur. Birliğin kendi kendisi ile ilgili yasal bir gücü yoktur ve bunlar Avrupa Toplulukları içinde aynen kalmıştır. Amaçları ve geleneksel çerçeveleriyle birlikte Avrupa Topluluklarının yasal ve politik iktidarları Avrupa Topluluklarını kuran anlaşma ile belirlenmiştir.

Hayvan refahı anlaşmada şekillendirilmemiştir. Hayvan refahına yönelik topluluk mevzuatı için temel dayanak çiftlik hayvanlarının korunmasına yönelik olan tarımla ilgili 43. madde ve deney hayvanlarına yönelik olan 100. maddede bulunmaktadır. Hayvan refahı alanında topluluk yasaları içinde gereken dayanaklar tartışmalıdır ve ikinci derecede önem taşımıştır. Bu nedenle ev ve süs hayvanlarının korunması, ayrıca hayvanat bahçesi hayvanları için gereken düzenlemeler uzun tartışmalardan sonra ancak kabul edilebilmiştir²¹.

Bununla beraber hayvan refahının politik yönüne Aralık 1991'de Maastricht'te toplanan Hükümetler arası konferansta önemle üzerinde durulmuştur. Deklarasyonun Hayvanların Korunmasına yönelik 24 nolu maddesi, Avrupa Birliği Anlaşmasının son bölümüne eklenmiştir. Konferans; Avrupa Parlamentosu Konseyi ve Komisyonu ile üye ülkeleri tarım politikası, hayvan nakilleri, iç pazar ve araştırmalarda hayvanların refahı ile ilgili gereken tüm Topluluk mevzuatında hazırlık ve uygulama yapmaya davet etmiştir²².

²¹ Harold D. Guitehr **Animal Rights: History and Scope of a Radical Social Movement**. Southern Illinois University Pres. 1998, s. 121.

²² Stewen M. Wise **Animal Rights: one step at a time**. In : Sunstein And Martha (Ed.) **Animal Rights**. Oxford University Pres, Oxford-New York. 2004, s.19

Öte yandan Avrupa Topluluğu (EC) Anlaşması rekabetin kısıtlanmasını engellemek ve ticaretin serbestçe yapılması için anlaşmanın en önemli kısmı ve tamamlayıcısı olarak hayvanların korunmasına yönelik muhtemel ulusal önlemler üzerine sınırlamalar getirmiştir; Malların serbestçe dolaşması için bariyerlerin kaldırılması ve işlemcilerin eş değer uygulamalarını tamamlayan rekabetin genel kuralları Topluluğun seçkin yeterliliğidir²³.

Avrupa Topluluğu anlaşmasının 30 ile 35. maddelerinde, üye ülkeler arasındaki ticaretin serbestçe yapılmasını önleyen tek yönlü önlemler bazı maddelerle yasaklanmıştır. Yalnız 36. maddede halkın düzenini bozan, insan, hayvan veya bitkilerin yaşamı ve sağlığını tehdit eden konular olduğunda ticaretin serbestçe bozulabileceğine hükmedilmiştir. Bu istisna önemli bir duyarlılık olarak yorumlanabilir²⁴.

Avrupa Konseyi

Üye devletler, 1986 yılında, “*DeneySEL ya da Başka Bilimsel Amaçlarda Kullanılan Omurgalı Hayvanların Korunmasına İlişkin Konvansiyon*”u (ETS 123) kabul etmişlerdir. Konvansiyonun temel ilkesi, deneylerde hayvan kullanımının kabul edilmesi ancak, alternatif yöntemler geliştirerek hayvan kullanımının azaltılmasıdır. Konsey, bu Konvansiyonun hükümlerini üye ülkelere kabul ettirmek yükümlülüğünde değildir. Konvansiyona imza koyup onaylayan devlet, uluslararası yasalar gereğince bu konvansiyonun hükümlerini ve yasalarını yerine getirmekle yükümlüdür. İnsan ihtiyaçlarının yanı sıra hayvan hakları da Konvansiyonun önceliklerindedir. Konvansiyonun genel ilkeleri, hayvanların deneylerde kullanılmasının hangi amaçlar için kabul edilebileceği ve deneylerle kullanılan hayvanlara ilişkin getirilecek kuralların neler olacağı ile ilgilidir.

²³ Ute Knierim and William T. Jackson. **Legislation**. In: . In: Michael C. Appleby and Barry O.Hughes (Ed.). **Animal Welfare** CABI Publishing. Cab International. 1999, s. 253

²⁴ Bernard Rollin **On the Side of the Animals, Some Contemporary Philosophy's Views**. 1996, s. 3456

Konvansiyonda, üzerinde araştırma yapılması kabul edilen konular şunlardır:

- (i) Hastalıkların önlenmesi
- (ii) Teşhis ve hastalıkların tedavisi
- (iii) Çevrenin korunması
- (iv) Bilimsel araştırma
- (v) Eğitim ve öğretim
- (vi) Yasal tıbbi araştırmalar.

Üye devletler aşağıda belirtilen hususlarda mutabık kalmışlardır:

- (i) Deneylede hayvanlar, başka bir yöntem bulunmadığı takdirde kullanılmalıdır.
- (ii) Deneylede hayvan kullanımı yerine alternatifler bulunmaya çalışılmalıdır.
- (iii) Deneylede daha az acı veren yöntemler ve mümkün olduğunca az sayıda hayvan kullanılmalı, seçilecek hayvanlar acıyı en az hissedenler olmalıdır.
- (iv) Deneylede hayvan kullanımının denetlenmesini ve deneylerin yinelenmesinin önüne geçilmesini sağlayacak düzenlemeler getirilmelidir.

Diğer taraftan 1997 yılında, Konvansiyona taraf olan devletler (i) çevrenin zenginleştirilmesi, (ii) havalandırma ve hayvan türlerinin bakımı ile ilgili getirilecek olan genel ve özel tavsiyeler ile (iii) hayvanların biyolojik gereksinimleri konusunda yapılacak olan araştırmalar ve deney hayvanlarının laboratuardaki yaşam koşullarını iyileştirmeyi kabul etmişlerdir.

1998 yılı Haziran ayında, Konvansiyona imza koyan devletler, Konvansiyon ETS 123'e ilişkin olan bir yasa değişikliği protokolünü kabul etmeye karar vermişlerdir. Bu protokol (ETS 170), Konvansiyona taraf olan bütün devletlerce onaylandığında yürürlüğe girecektir. Bu yasa değişikliği protokolü, konvansiyon maddelerinin

güncellenmesine yardımcı olacak daha basit bir yöntem ortaya koymayı ve Konvansiyon 1986 yılında imzaya sunulduğundan beri bilimsel anlayış ve uygulamanın gösterdiği gelişimin artmasını sağlamayı amaç edinmektedir. Konvansiyonun ortaya koyduğu hükümler, deneylerde hayvan kullanımına ilişkin istatistiksel verilerin yanı sıra deney hayvanlarının bakımı ve barınması ile de ilgilidir.

Avrupa Birliği

1986 yılında Avrupa Birliği, “*DeneySEL ya da Başka Bilimsel Amaçlarda Kullanılan Omurgalı Hayvanların Korunmasına İlişkin Yönerge (86/609/AET)*”yi yayımladı. Bu yönergenin amacı, topluluk içinde ayrılıklar ve haksız rekabet olmasını önlemek için ulusal yasaları uyumlulaştırmaktır. Yönerge hükümleri, Konvansiyon ETS 123’e dayanmaktadır.

Yönergenin temel hükümleri hayvanların iyiliğini gözetmektedir. Yönerge, deney hayvanları ile ilgili olarak şu maddeleri ortaya koymaktadır:

- (i) Acı vermeyen deneyler yapılması amacıyla deney hayvanlarının barındırıldığı laboratuardan sorumlu olacak yetki sahibi bir merci olmalıdır.
- (ii) Bu yetkili merci, hayvanlara acı verebilecek, onları rahatsız edebilecek veya yaşam boyu maruz kalacakları bir hasar görmelerine neden olabilecek deneylerin yapılacağı laboratuarlara onay vermelidir.
- (iii) Yetkili merci, deney hayvanları besleyen ve/veya tedarik eden her türden kuruluşa da onay vermelidir.

Deney

Yönerge hükümlerine göre:

- (i) Deney, hayvanın bu amaç için hazırlanmasıyla başlar ve yapılması gereken başka gözlem kalmadığı zaman sona erer
- (ii) Hiçbir şekilde başka alternatif bir yöntem uygulanabilir olmadığı zaman deney yapılabilmelidir.
- (iii) Deneyde kullanılacak hayvanların ve yöntemlerin seçimi büyük bir titizlikle yapılmalı ve şu önceliklere uyulmalıdır:
 - Deneyle, daha az sayıda ve daha az acı çeken hayvan türleri kullanılmalıdır.
 - Hayvana daha az acı ve zarar veren deneyler yapılmalıdır.
 - Hayvanların fizyolojik gereksinimleri mümkün olduğunca kısıtlanmamalıdır.

Acı

Acı; rahatsızlık, zarar ile ilgili olarak belirli bir tanım yapılmamış olmakla birlikte iğne batması, acının eşiği olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı, acı vermeyen deneylerin sayısı oldukça sınırlandırılmıştır.

Hayvanlar

Yönerge, araştırma ve bilimsel deneylerde kullanılacak hayvanların türlerini, kökenlerini, tanımlamalarını ve barınma koşullarını belirtmektedir.

Etik Değerlendirme

Yönerge, gerek olmadığı durumlarda deney hayvanlarının kullanılmamasını ve hayvanlar üzerine etik komiteleri kurulmasını öngörmektedir.

Russel ve Burch, 1959 yılında yayımlanan “Uygar Deney Tekniğinin İlkeleri” adlı eserlerinde, deneylerde hayvan yerine hissetme yetisi olmayan alternatiflerin

kullanılması, deneylerde kullanılan hayvan sayısının azaltılması, hayvanların en az acı çekecekleri ve en az zarar görecekları deney yöntemlerinin kullanılması için her türden çabanın sarf edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir²⁵. Bu ilkelere Yönergede yer verilmiştir:

- (i) Hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin sayısı sınırlandırılmalıdır.
- (ii) Alternatif bir yöntem olması durumunda araştırmalarda hayvan kullanılmamalıdır.
- (iii) Deney yapılacağı zaman, deneyde kullanılacak hayvan türünün seçimine özen gösterilmeli; en az sayıda hayvan kullanılmasını gerektiren deney tercih edilmeli, deneyde kullanılacak hayvanlar nörofizyolojik duyarlılığı en az olan hayvanlar olmalı; en tatmin edici sonuçların alınabileceği deneyler uygulanmalıdır.
- (iv) Deney hayvanlarına acı, rahatsızlık ve zarar veren bütün deneyler, genel ya da sınırlı uyuşturma uygulanarak yapılmalıdır. Deneyin amacı bağlamında anestezi uygulanmıyorsa acı, rahatsızlık ve zararın en alt düzeye indirilmesi hayvanın şiddetli acı ve ağrılara maruz kalmaması için analjezik uygulanmalı ya da uygun başka bir yöntem kullanılmalıdır.

Bu ilkelerin uygulanmasında, deneylerle ilgili etik değerlendirme konusunda, komiteler önemli bir yere sahiptir ve Yönerge şöyle demektedir:

- (i) Üyeleri, hayvanların deneylerde kullanılması konusunda uzman olan kişilerden oluşacak bir Ulusal Etik Komitesi oluşturulacaktır.
- (ii) Etik kuralları ve hayvanların iyiliği açısından araştırma protokollerini değerlendirecek yerel etik komiteleri kurulacaktır.

²⁵ Dan Thomas "Laboratory animals and the art of empathy." **J.Med. Ehtics.**, 31; 2005, ss. 197–202.

Bilim Adamları ve Laboratuvar Personeli

Hayvanların kullanıldığı deneylerde yer alan ve deney hayvanlarının bakımı ile ilgilenen tüm personelin eğitilmesi ve yetkili merci tarafından yeterliliklerinin onanması gerekmektedir.

Personel çeşitli kategorilerde sınıflandırılmaktadır:

Laboratuvar Müdürü: Laboratuardan sorumlu müdürdür. Görevleri;

- (i) Laboratuvarın, laboratuvar için alınan onayda belirtilen tüm koşullara uygun olmasını sağlamak,
- (ii) Hayvanlardan sorumlu yetkili otoritenin istediği tüm idari ve istatistiksel bilgileri düzenlemektir.

Deney Yöneticisi: Hayvanlar üzerinde yaptığı deneylerden ve hayvanların operasyon sonrası bakımından da sorumludur. Eğer deneyde kullanılan hayvan bir at, kedi, köpek, domuz, geviş getiren bir hayvan ya da bir primatsa tedavi için bir veteriner hekim çağırılmalıdır. Deney yöneticisi, üniversitelerin eczacılık fakültesi, veteriner hekimliği, biyoloji, tarım bilimi veya benzeri başka bir bölümünden mezun olmalıdır. Hayvanlar üzerinde deney yapma vasıflarını haiz olmalıdır.

Uzman: Deney hayvanlarının at, köpek, kedi, domuz, geviş getiren ya da primat olması durumunda hayvanların sağlığının ve yaşam koşullarının korunmasından sorumlu olmalıdır. Uzman, bir veteriner hekim olmalıdır. Diğer deney hayvanları için, uzman bir veteriner hekim değilse, bir veteriner hekim ona nezaret etmelidir.

Laboratuvar Teknisyenleri ve İşçiler: Tüm laboratuvar personeli uygun bir eğitim almalı ve hayvanlar üzerinde deney yapılması konusunda nitelikli olmalıdırlar. Laboratuvar müdürü, laboratuvar personelinin uygun bir eğitim aldığını doğrulama yetkisine sahiptir.

Personele deney yapma yetkisi, müdürün laboratuvar için onay alınması amacıyla başvuruda bulunmasıyla verilir. Personel ve personelin nitelikleri hakkında tüm

gerekli bilgiler, laboratuarda herhangi bir deney yapılmadan önce sunulmalıdır. Laboratuvar personeli, sadece kendi çalışma alanlarında deneyler yapmaya yetkilidir. Personelin örgütlenmesinde ya da tanımlanmasında yapılacak herhangi bir değişiklik hayvanlardan sorumlu yetkili otoriteye bildirilmelidir. Laboratuvar personelinin eğitim alması zorunludur. Eğitim derecesinin denetimi Yetkili Mercî tarafından yapılır. Üniversite derecelerini üniversiteler verir.

Laboratuvarlar

Bir fakülte, bölüm ya da aynı enstitüdeki bir birimin yanı sıra, bütün bir üniversite veya eczacılık enstitüsü laboratuvar olarak adlandırılabilir. Onay için yapılan başvuru, bütün bir enstitüyü ya da enstitünün bir bölümünü ilgilendirir.

Beyan ve Anlaşma

Deney hayvanlarının barındırıldığı laboratuvarın müdürü, hayvanlardan sorumlu yetkili otoriteye (genellikle veteriner hekim denetimi için) beyanda bulunmalıdır. Bunun için özel bir formun doldurulup Veteriner Hekim denetmene gönderilmesi gerekmektedir.

Veteriner Hekim denetmen başvuruyu aldıktan sonra, hayvanların barınma ve bakım koşullarını denetlemek amacıyla laboratuvar müdürü ile beraber laboratuvar binasını teftiş eder. Başvuru ve teftiş sonucu, başvuru üzerine olumlu ya da olumsuz yorumlarda bulunan Ulusal Etik Komitesine gönderilir. Laboratuardan ek bilgi de istenebilir. Komite onayı alındıktan sonra başvuru evrakı, hayvanlardan sorumlu otoriteye sunulur. Otorite onayından sonra, laboratuvara özel bir numara verilir.

Onay süresiz olarak geçerlidir ancak, ihlal durumunda geçici olarak iptal edilebilir ya da geri çekilebilir. Laboratuvar ile ilgili olarak yapılacak herhangi bir değişiklik (adres, personel, deneyler, hayvanlar, vb.) Veteriner Hekim Denetmene bildirilmelidir. Laboratuvar müdürü bir kayıt defteri tutmalıdır. Bu defterde, tüm hayvan giriş ve çıkışları (tür, sayı, nereden geldiği, nereye gittiği, tarih), tüm hayvan ölümleri, köpeklerin, kedilerin ve primatların sayısı ve deneylerde kullanılan hayvanlar hakkındaki tüm bilgiler bulunmalıdır. Kayıt defteri, üç yıl süre ile

saklanmalı ve bir envanter defteri olarak yararlanılmalıdır. Hayvanların satın alındığı yerden alınan faturalar da saklanmalı, yetkili otorite tarafından laboratuvarlarla ilgili gerekli tüm detaylar bir veri tabanında tutulmalıdır.

Deneyle

Ulusal Etik Komitesi, laboratuvarlar anlaşma için başvuruda bulunduğunda ve yerel etik komisyonları tarafından bilimsel yöntemler hakkında bir fikir istendiğinde deneyleri kontrol etmelidir. Hayvanların kullanıldığı deneyler, bilimsel araştırmalar, başka bir yöntem uygun olmadığı takdirde, temel teşkil eden biyoloji çalışmaları, insan ilaçları, diş hekimliği ve veteriner ilaçları için ürün ve araç araştırma- geliştirme faaliyetleri ile bunların üretimi ve kalite kontrolü; toksikoloji ve diğer güvenlik değerlendirmeleri (insan ilaçları, diş hekimliği ve veteriner ilaçları ürün ve araçlarının güvenlik değerlendirmeleri dahil olmak üzere) teşhis, insan ve hayvan hastalıkları araştırmaları eğitim ve öğretim için yapılabilmektedir.

Deneyle Hayvanlarının Türü ve Kökeni

Deneyle hayvanlarının kökeni, çok hassas bir konudur. Başboş, kaybolmuş ya da sokağa atılmış kedi ve köpeklerin deneylerde kullanılması yasaktır. Yakalanan vahşi hayvanların ve CITES sözleşmesi (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora - Nesli Tükenme Tehlikesiyle Karşı Karşıya Kalan Hayvanların Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme) gereğince korunan hayvanların deneylerde kullanılmasına çok istisnai durumlarda izin verilir ki bunun için yetkili merciden (Ulusal Etik Komitesi önerisini takiben hayvanlardan sorumlu yetkili otoriteden) onay alınması gerekmektedir. Çiftlik hayvanları ya da evcil hayvanlar dışındaki deneyle hayvanları, tescilli bir tedarikçiden ya da yetiştiriciden alınmalıdır. Ayrıca, deneylerde kullanılacak bütün fareler, sıçanlar, kobaylar, hamsterlar, tavşanlar, maymunlar, köpekler, kediler ve bildircinler deneyle amaçlı ya da başka bilimsel araştırmalar için yetiştirilmiş olmalıdır.

Deney Hayvanlarının Tedariki ve Yetiştirilmesi

Tedarik ve yetiştirme amaçlı olarak deney hayvanlarının beslendiği tüm tesisler, hayvanlardan sorumlu yetkili otoriteden onayını almış olmalıdır. Deneysel ya da bilimsel araştırma için kullanılan tüm hayvanlar ya da hayvan grupları, onanmış bir kuruluştan gelmelidir. Laboratuarda faaliyete başlamadan önce, laboratuvar müdürü, hayvanlardan sorumlu yetkili otoriteden (genellikle veteriner hekim denetmeninden) ruhsat talebinde bulunmalıdır. Laboratuvarlar için takip edilmesi gereken farklı aşamalar bulunmaktadır. Özel bir formun doldurulup Veteriner Hekim Denetmene gönderilmesi gerekmektedir.

Veteriner Hekim denetmen başvuruyu aldıktan sonra, hayvanların barınma ve bakım koşullarını denetlemek amacıyla laboratuvar müdürü ile beraber laboratuvar binasını teftiş eder. Başvuru ve teftiş sonucu, Ulusal Etik Komitesine gönderilir. Komite, başvuru üzerine olumlu ya da olumsuz yorumlarda bulunabilir. Komite onayı alındıktan sonra form evrakı, hayvanlardan sorumlu Bakana sunulur. Laboratuvar, Bakan onayını aldıktan sonra, tesise özel bir numara verilir.

Verilen onay süresiz geçerli olmakla birlikte ihlal durumunda geri çekilebilir. Tesis bağlamında meydana gelen her değişiklik (adres, personel, hayvanlar, vb.), Veteriner Hekim denetmene bildirilmelidir.

Hayvanların Barındırılması Ve Bakımı

Deney hayvanlarının barındırılması ve bakımına ilişkin hükümler, 86/609 sayılı AT yönergesi ile Avrupa Konvansiyonuna sunulan ETS 123 sayılı A Ekine dayanmaktadır. Ek III'te sunulan bütün bilgiler, bugüne kadar buna ilişkin mevzuatın temelini oluşturmuştur. Ancak, 1997 yılında, Avrupa Konvansiyonuna Taraf olan ülkeler Konvansiyonun ETS 123 sayılı Ek A belgesinde değişiklikler yapmaya, bu amaçla da barındırma normlarını yeniden düzenlemek ve konu üzerinde tartışmalar yürütmek üzere düzenli olarak toplanmaya karar vermişlerdir. Yeniden düzenlemeyle, deney hayvanlarının barındırılması için yeni ve daha fazla sayıda zorlayıcı önlemler alınması gerekmektedir.

Tanımlamalar

Mevzuata göre, tüm kedilerin, köpeklerin ve primatların en geç süttten kesildikten sonra birer birer tanımlanması gerekmektedir. Enstitü sorumlusu, istediği tanımlama yöntemini seçebilir ancak, tanımlama işinin her hayvan için acı verilmeden yapıldığını garanti etmelidir. Aşağıda belirtilenlerin kaydedileceği bir kayıt defteri tutulmalıdır: Alınan ve verilen bütün hayvanlar (türleri, sayıları, tedarikçi adı, alıcı adı, tarih); hayvanların ölüm oranları; kedi, köpek ve primatların her biri için ayrı olmak üzere tanımlama numaraları bulunmalıdır. Kayıt defteri, üç yıl saklanmalı, defter, envanter olarak da kullanılmalıdır. Tüm hayvanlar ya da hayvan grupları deftere kaydedilmelidir.

Ulusal Etik Komitesi

Laboratuarlarda yapılan bilimsel deneyler hakkında etik değerlendirme, hayvanlardan sorumlu yetkili otoritenin görevlendirdiği Ulusal Etik Komitesi tarafından yapılır. Ulusal Etik Komitesine Adaletten sorumlu otoritenin atadığı bir yargıç başkanlık eder. Komite, bilim ve akademi enstitüleri, bakanlık (tarım, kamu sağlığı, bilimsel politika), ilaç sanayi ve hayvan hakları savunucusu toplulukları temsilcilerini bir araya getirir.

Ulusal Etik Komitesinin görevi, hayvanların deneylerde kullanılmasıyla ilgili konularda Bakana ve veteriner işleri bölümüne tavsiyelerde bulunmak ve yasaların uygulanmasında karşılaşılan sorunlarla ilgili olarak öneriler getirmektir. Ulusal Etik Komitesi düzenli olarak toplanır ve bu toplantılarda çeşitli konular (laboratuar ve tesisler için verilen ruhsatlar, farklı türe ait gen taşıyan hayvanlar vb.) tartışılır.

Yerel Etik Komiteleri

Hayvanların acı çektiği deneylerin yapıldığı enstitülerde yerel etik komitelerinin bulunması zorunludur. Yerel bir etik komitesi en az altı üyeden oluşmalıdır. Bunlardan biri bağımsız bir danışman, biri de veteriner hekim denetmeni olmalıdır. Bir yerel etik komitesi, birçok farklı laboratuvarı denetleyebilir.

Bu komitelerin görevleri;

- (i) Deneyleri değerlendirmek,
- (ii) Deneylerin etik yönü konusunda bilim adamlarına tavsiyelerde bulunmak,
- (iii) Denetim yetkisine sahip mercileri laboratuvar(lar)da yapılan deneyler hakkında bilgilendirmek ve
- (iv) Deneylerin etik ölçütlerini belirtmektir.

Hayvanların Deneylerde Kullanılması ve Alternatif Yöntemler

Alternatif yöntemlerin kullanılması için gereken yasal gereksinimlere ETS 123 sayılı Konvansiyonda değinilmiştir (madde 6, 10; 86/609 sayılı yönerge). Alternatif yöntemler kullanma ilkesi; Hayvanların kullanılmadığı geçerli bir yöntem bulunduğu takdirde hayvanlar üzerinde deney yapılması yasaktır. Seçicilik ilkesi; Hayvanlar üzerinde yapılacak deneyler sınırlandırılmalıdır. (Daha az acı veren yöntemler ve hissetme yetileri daha az olan hayvan türleri tercih edilmelidir, hayvanların acı çekmesine neden olacak deneyler yaparken anestezi uygulanmalıdır²⁶).

Tüketicilerin ve çevrenin korunması bağlamında, bilimsel olarak uygulanması mümkün alternatif yöntemlerin kullanılması için, bu alanda yasal gereksinimler bulunmasına karşın, bu alternatif yöntemlerin resmi olarak onaylanması gerekmektedir. Örneğin OECD tüzüğü, geçerli bir in vitro yöntem mevcut olduğu takdirde hayvanların deneylerde kullanılmasına izin vermeyen düzenlemeler içermektedir. Avrupa Direktifleri de, resmi olarak onaylanmaları durumunda alternatif yöntemlerin Avrupa Birliğinde kullanılmasını zorunlu kılmayı öngörmektedir.

²⁶ <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG>, 11.01.2008

Avrupa Ülkelerindeki Ulusal Mevzuat

Belçika

Belçika’da, hayvanların korunmasına ilişkin ilk yasa, Ceza Kanunlarına ilişkin farklı maddeler içeren hükümlerle 1867 yılında çıkarılmıştır. Ancak, bu maddelere göre hayvanlar, insanların malı olarak korunuyordu. Söz konusu hükümler sadece çiftlik hayvanları için geçerli idi ve bu alanda denetim yetkisine sahip olan kurum Tarım Bakanlığı’ydı.

Mülkiyetin korunmasından farklı olan hayvanların korunmasına ilişkin ilk kanun 1929 yılında yayımlanmıştır. Bu kanunun 7. maddesinde canlı kesimlere değinilmiştir: “Hayvanlarda yapılacak olan deneyler sadece üniversite laboratuvarlarında ya da benzer (yetkili) laboratuvarlarda gerçekleştirilebilir. Deneylerde kullanılacak olan hayvanlara, uygulanamaz olmadığı veya yapılmasına bilimsel gerekçelerle bir engel bulunmadığı takdirde anestezi uygulanmalıdır.” Bu, önemli bir yasaydı ancak, canlı kesimin tanımını yapmamış, herhangi bir denetim veya ceza öngörmemiş ve laboratuvar personelinin özel olarak eğitilmesine ilişkin bir düzenleme getirmemiştir.

2 Temmuz 1975 tarihinde hayvanların korunmasına ilişkin bir yasa çıkarılmıştır. Bu kanunun 6. maddesi canlı kesimlerle ve ameliyatlara ilgiliydi. Canlı kesim yasaklanmıştı ancak, bu maddenin metni yükümlülükler değil, yasaklar üzerine hazırlanmıştı. Üniversite laboratuvarlarında ya da benzer (yetkili) laboratuvarlarda, bilimsel amaçlı, tıp biliminin ve veteriner ilaçlarının gelişimine katkı sağlayacak ameliyatların yapılmasına izin veriliyordu. Yasa, cerrahî olmayan ancak acı veren deneylere değinmiyordu.

Daha sonra Avrupa düzeyinde 1986 yılında deney hayvanlarının korunmasına ilişkin, biri Avrupa Konseyinin, diğeri de Avrupa Topluluğundan olmak üzere iki temel belge yayımlanmıştır. Avrupa Konseyine üye bir devlet olarak Belçika, “ETS 123 sayılı konvansiyonu”nu imzalamış ve onaylamıştır. Bu da, Belçika’nın konvansiyona “Taraflar” olduğu ve ulusal yasalarının konvansiyon hükümlerini de içereceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, 1991 yılında konvansiyon hükümleri,

18 Ekim 1991 tarihli “*DeneySEL ya da Başka Bilimsel Amaçlarda Kullanılan Omurgalı Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Konvansiyonu*” ve 18 Mart 1986’da Strasbourg’da kabul edilen “Ek A ve Ek B Belgeleri ” ile Belçika yasaları içindekini yerini almıştır.

14 Ağustos 1986 tarihli hayvanların korunması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine ilişkin kanun’un yayımlanması, hayvanların korunması alanında Belçika’da önemli bir adım teşkil etmektedir. Bu Kanun 1993 (26 Mart 1993 tarihli Kanun) yılında ve 1995 yılında (4 Mayıs 1995 tarihli Kanun) değiştirilmiştir. 8. bölümde yer alan 20 ve 30. maddeler hayvanlar üzerinde yapılan deneyler üzerindedir. 14 Kasım 1993 tarihli deney hayvanlarının korunmasına ilişkin Kararnamede, 86/609 sayılı yönerge hükümlerinin yanı sıra 14 Ağustos 1986 tarihli yasa hükümlerinin de yerine getirilmesi öngörülmektedir.

14 Kasım 1993 tarihli deney hayvanlarının korunmasına ilişkin kararname, 14 Ağustos 1986 tarihli yasa hükümlerini yerine getirmek ve 86/609/AT sayılı yönergeyi ulusal yasalara aktarmak amacıyla yayımlanmıştır. Kanun hükümlerinin aktarılmasını ve Belçika yasalarının Avrupa Topluluğunun gelişen kanunları ile uyumlulaştırılmasını sağlamak amacıyla kararname 1998 yılında (istatistik tabloları, laboratuvar personelinin alacağı eğitimin tanımının getirilmesi), 2000 yılında (deneylerin yinelenmesinin yasaklanması) ve 2001 yılında (laboratuvar koşullarının ve uygun beslenmemiş hayvanların deneylerde kullanılmasının eleştirilmesini sağlayan etik komisyonlar) değiştirilmiştir.

1986 tarihli Kanun (20. madde), deney hayvanlarının korunmasına ilişkin kararların Bakanlar Kurulunda tartişılması ve Kral tarafından imzalanmadan önce Devlet Konseyince onaylanmış olması gerektiğini belirtmektedir. Uygulamada bunun anlamı şudur: hayvanlardan sorumlu Bakan, 14 Kasım 1993 tarihli kararnamede yapılacak her türden değişikliği, Bakanlar Kurulu ve Meclisin onayına sunmalıdır²⁷.

²⁷ <http://www.adminet.com/world/be/#agr>, 11.01.2008.

Avrupa Birliği mevzuatına uyan bir model olması nedeniyle ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz Belçika modelinden sonra diğer ÷lkelerdeki mevcut durum daha özet şekilde ele alınmıştır. Burada sadece, konuyla ilgili son dönem bilgilerine ulaşılabilen ÷lkelerdeki durum konu edinilmiştir.

Avusturya

Avusturya’da, Hayvanlarla Deney Yapılması Yasası (1988), deneylerde hayvan kullanımına ilişkin düzenlemeler getirmekte ve canlı hayvanlar üzerinde deneyler yapılabilmesi için izin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Deneylerde Hayvan Kullanımı Etik Komiteleri, deneylerde hayvan kullanımına ilişkin bazı kurallar koymaktadır. Canlı hayvanların üzerinde yapılacak herhangi bir bilimsel araştırmada, hayvanların acı çekmesini önleyecek ya da en aza indirecek yöntemler tasarlanmalıdır. Deney hayvanlarına acı ve ağrı verecekse anestezi kullanılmalı, yapılacak deneyde herhangi bir ağrı giderici ilaç kullanılmıyorsa da deney uç noktaları açık olarak belirlenmelidir. Deney sırasında, hayvanın beklenmedik şekilde acı çektiğine dair belirtiler ortaya çıkarsa, zaman kaybetmeksizin acı önlenmeli, eğer bu yapılamıyorsa da hayvan uygar bir şekilde öldür÷lmelidir²⁸.

Çek Cumhuriyeti

Hayvanları Koruma Yasasına göre, canlı hayvanların üzerinde yapılacak deneylerin, Hayvan Sağlığı Merkez Komisyonu (CCAW) tarafından onanması gerekmektedir. Devlet yetkilileri, araştırma enstitülerinde bulunması zorunlu profesyonel komisyonlar aracılığıyla ilgili Kanun hükümlerinin yerine getirilip getirilmediğini denetlemekle görevlidirler²⁹.

²⁸ <http://portal.tugraz.at>, 12.01.2008

²⁹ <http://www.radio.cz/en/article/37302>, 13.01.2008

Finlandiya

Hayvanların Deneylerde Kullanılmasına ilişkin Kanun (1985), hayvanlarla deneyler yapan enstitülerin, Deneylerde Hayvan Kullanımı Komitesi tarafından düzenlenmesini şart koşmaktadır. Hayvanların şiddetli acı ve ağrı çekmelerine neden olabilecek deneyler için ilgili Bölge Devlet Ofisinin özel onayı gerekmektedir³⁰.

Fransa

Bilimsel amaçlar için deneyler canlı hayvan kullanımı kimi kararnamelerle (1998) düzenlenmektedir. Deneylerin, bilim ve etik komiteleri tarafından değerlendirilip onaylanması gerekmektedir. Laboratuvarların, laboratuvar uygulamalarına ilişkin kanun hükümlerini yerine getirmeleri gerekmektedir³¹.

Almanya

Federal düzeyde bir Hayvan Sağlığı Yasası mevcuttur ve eyaletlerin büyük çoğunluğu kendi Hayvan Sağlığı Yasalarını yayımlamışlardır. Hayvan Sağlığı Yasası, bilimsel deney ve araştırmalarda hayvan kullanılmasının etik değerlendirmelerinin yapılmasını şart koşmaktadır. Hayvanlar üzerinde deneyler yapılmasına izin verilip verilmemesi konusunda yetkililere yardımcı olmak üzere komiteler kurulmuştur. Enstitülere deney yapmak için gerekli ruhsatı vermeden önce bilimsel ve etik konular tartişılmaktadır. Uygun maliyetli bir araştırma plan incelemesi sistemi de kullanılmaktadır.

Ulusal yasalara göre, hayvanların üzerinde yapılacak olan deneylerin bilimsel değerlendirmesini yapma sorumluluğu yerel veteriner müdürlüklerine aittir. Bu müdürlükler, deneylerin etik kurallar çerçevesinde değerlendirir ve deney izni vermeden önce gerek duyulması halinde diğer uzmanların da görüşlerine bařvurur³².

³⁰ <http://www.mmm.fi/fi/index/etusivu.html>, 13.01.2008

³¹ <http://agriculture.gouv.fr>, 13.01.2008

³² <http://www.mh-hannover.de/929.html>, 14.01.2008

İrlanda

Tıbbi ve bilimsel deneylerde canlı hayvanların kullanılmasına ilişkin izinleri Sağlık ve Çocuk Bakanı verir. Sağlık ve Çocuk Bakanlığının görevi, canlı hayvanlarla yapılan deneylerin sayısını mümkün olan en alt düzeyde tutmak ve zorunlu olmadıkça hayvanların acı ve ağrı çekmelerini önlemektir. Bugün tıp ve bilim uzmanlarının ortak görüşü, uygun bir şekilde denetlenerek yapılan hayvanların kullanıldığı deneylerin, insan ve hayvan yaşamını geliştiren, hayvanların ve insan hastalıklarının üstesinden gelinmesini sağlayan adımlar atılmasına katkıda bulunduğudır. Diğer Avrupa ülkeleri gibi İrlanda da, alternatif yöntemlerin geliştirilmesi ve bunların onaylanmasını teşvik eden Alternatif Yöntemleri Onama Avrupa Merkezini (ECVAM) kuran Avrupa Komisyonunun çalışmalarını desteklemektedir.

Hayvanların kullanılacağı deneylerin izinlerini Sağlık Bakanlığına bağlı Veteriner Dairesi vermektedir. Anestezi uygulamasına gidilmeden hayvanlara ağrı, acı verecek ya da hayvanların zarar görmelerine neden olacak deneyler için özel bir izine gerek vardır. Hayvan Bakımı ve Kullanımı Komiteleri, düzenli olarak, deney programlarını etik kurallar çerçevesinde incelemektedir³³.

Norveç

Tarım Bakanlığı, Norveç Hayvan Sağlığı Yasası ile Norveç'teki hayvan kullanılan deneyleri düzenlemektedir. Yasa, deneylerin, Ulusal Hayvan Araştırmaları Makamından (NARA) özel izin alınmaksızın yapılamayacağını belirtmektedir. Hayvan kullanımının gerekliliği konusunda şüphe duyması durumunda Bakanlık, deney izni vermeyebilir.

³³ <http://www.irlgov.ie/health/default.htm>, 15.01.2008

Uygulama nedenlerinden ötürü, onanmış laboratuvar ünitelerinde hayvanlar üzerinde yapılan günlük deneylerin çoğunluğunu, her bir enstitüde 4 yıl süreliğine görevlendirilen yetkili bir bilirkişi onaylar. Bu bilirkişi, deneyin, hayvanın amaca ulaşılması bakımından kaçınılmaz olandan daha fazla acıya maruz kalmadan gerçekleştirilmesini sağlar. Hayvanlar üzerinde total ya da sınırlı uyuşturma uygulanabilir. Ağrı gidericilerin kasten kullanılmadığı deneyler NARA tarafından ele alınmaktadır. Yasal dayanağında eksikler bulunmasına karşın etik kurallar dışında kaldığı var sayılan uygulamaların neler olduğu konusunda fikir birliği sağlanmıştır³⁴.

Hollanda

Hollanda Hayvanların Deneylerde Kullanılması Yasası (1997), araştırma enstitülerinin, deneylerine başlamadan önce, Kamu Sağlığı ve Kültür İşleri Bakanlığında ruhsat almalarını şart koşmaktadır. Araştırma planları, deneylerden beklenen yarar ve deneyde kullanılan hayvanların çekecekleri acının bu yarara değip değmeyeceğine ilişkin olarak yerel etik inceleme komiteleri tarafından onaylanmaktadır. Hayvanların çekeceği acı hesaba katılmaktadır. Maliyeti uygun bir araştırma planları inceleme sistemi uygulanmaktadır. Hayvanların kullanıldığı tüm deneyler için kullanılan istatistiksel raporlama sistemi, ağrı giderici ilaçların verildiği ve verilmediği deneylerde kullanılan hayvanların sayılarını tutmaktadır³⁵.

Polonya

Canlı hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen deneyleri Yerel Bilim Komiteleri değerlendirmektedir. Bazı enstitülerde, hayvanlar üzerinde yapılan deneyleri etik kuralları çerçevesinde değerlendiren etik komiteleri vardır³⁶.

³⁴ <http://www.track.nl>, 18.01.2008.

³⁵ http://www.isogenic.info/html/3__ethics.html, 18.01.2008.

³⁶ <http://www.mnii.gov.pl>, 18.01.2008

Portekiz

Hayvanların Korunmasına ilişkin Yasa, hayvanlar üzerinde yapılan tüm bilimsel araştırma ve deneylerin gerekçelerinin bildirilmesini şart koşmaktadır. Ulusal Danışma Komitesi, Veteriner Denetim Ofisine tavsiyelerde bulunmaktadır ancak, ulusal düzeyde hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin etik kurallar bağlamında bir incelemesi yapılmamaktadır³⁷.

Slovenya

Hayvan Sağlığı Kanunu, hayvanlar üzerinde yapılan deneylerle ilgili olarak bazı düzenlemelere yer vermektedir. Hayvanlar Üzerinde Yapılan Deney Kurulları, hayvanlar üzerinde yapılan deneyleri inceleyen temel kuruluşlardır. Bu kurullarda, araştırma projelerine onay veren etik komiteleri de vardır³⁸.

İsveç

İsveç'te hayvanların araştırmalarda kullanılması, hayvan sağlığına ilişkin olan Hayvan Sağlığı Yasası (1988) ile düzenlenmektedir. Hayvanlar sadece bilimsel araştırmalar, eğitim, hastalıkların teşhisi, ilaç ve kimyasal ürünlerin üretimi ve hayvanların kaçınılmaz olandan daha fazla acı çekmelerine neden olmayan başka benzer amaçlar için kullanılabilir. Araştırmalara başlamadan önce Hükümetten veya Hükümetin takdirine göre Ulusal Tarım Kurulundan izin alınmaktadır. Deneylerde kullanılmak üzere hayvan yetiştirmek, barındırmak ya da tedarik etmek için gerekli koşulları belirleyen veya bu uygulamaları yasaklayan İsveç Tarım Bakanlığına bağlı bir Deney Hayvanları için Ulusal Komite vardır. Deney Hayvanları için Ulusal Komite, etik onay için deneylerde hayvan kullanımı bağlamında yedi bölgesel etik komitesi kurmakla yükümlüdür.

³⁷ <http://www.moo.pt>, 19.01.2008.

³⁸ http://www.vetmed.ucdavis.edu/Animal_Alternatives/policies®s.html, 20.01.2008

Özel durumların değerlendirilmesinde Etik Komiteleri, hayvanlara acı veren deneylerin önemini belirlemektedir. Bilimsel amaçlar için omurgalı bir hayvan kullanılmadan önce söz konusu hayvan, eğer fiziksel ya da ruhsal bir acı çekecekse, anestezi uygulanmalıdır. Bununla birlikte, cerrahi müdahalenin amacı için zorunlu ise ya da anestezi hayvanın deneyde çekeceğinden daha fazla acıya maruz kalmasına yol açacaksa kısmi anestezi uygulanabilir veya hiç anestezi uygulanmaz. Bu tür durumlarda, hayvanın şiddetli acıya, ağrıya veya huzursuzluğa maruz kalmasını önlemek ve hayvanın acısını yatıştırmak için mümkünse hayvana bir ağrı giderici ya da yatıştırıcı ilaç verilir³⁹.

İsviçre

Hayvanların deneylerde kullanılmasından Federal Veteriner Ofisi sorumludur. Canlı hayvanlar üzerinde deney yapılmadan önce eyalet yetkilisinden onay alınmalıdır. Eyalet yetkilisinden onay alınmadan önce ise farklı Enstitü ve Üniversitelerdeki akademik organlardan onay alınmalıdır. Hayvanların Korunmasına ilişkin Kanun (1978), hayvanlar üzerinde yapılacak ve onlara acı verecek hiçbir deney gerekçesi belirtilmeden yapılamaz demektedir. Çok sınırlı sayıda acı veren yöntemin kullanılmasına izin verilmektedir. Federal Veteriner Ofisi, hayvanların deneylerde kullanılması alanındaki son teknik ve etik gelişmeleri bölgesel ve yerel yetkililere bildirmek amacıyla düzenli olarak talimatlar yayımlamaktadır. İsviçre Tıp Bilimleri Akademisi ve İsviçre Bilimler Akademisi tarafından deneylerde hayvanları kullanan tüm bilim adamları ve diğer kişiler için kimi düzenlemeler hazırlanmıştır (Etik İlkeler; Hayvanlar Üzerinde Bilimsel Deneyler Talimatları). Deneylerde kullanılan hayvanların çektiği acı bağlamında, Federal Ofis tarafından deneylerde kullanılan hayvanlardan sorumlu eyalet yetkilileri ve komisyonlar için iki özel talimatname yayımlanmıştır.

³⁹ http://www.sb.gov.se/info_rosenbad/ir_home.eng.html, 22.01.2008

Bu özel talimatnamelerin amacı, hayvanların çektiği acılar bağlamında geçmişe ve geleceğe ilişkin değerlendirmeler yaparak deneyleri olumsuz yönlerinden arındırmaktır⁴⁰.

İngiltere

Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Hayvanlara ilişkin Yasa (1986), hayvanların deneylerde kullanıldığı farklı Enstitülerde Etik Komitelerin kurulmasını şart koşmamaktadır. Deney hayvanları için sağlıklı koşullar sağlanması amacıyla doğru yönetim yapıları ve iletişim yöntemleri gerekli kılınmaktadır. Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Hayvanlara ilişkin Ulusal Denetim Ofisi, ilgili Devlet Bakanına görüş vermeden önce, yapılan proje ruhsat başvurularını inceler.

Hayvanlarla yapılan deneyleri inceleyen ulusal bir danışma komitesi, yasaların işleyişini kontrol eder. Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Hayvanlara ilişkin Yasa (1986), Proje Ruhsatları için yapılan başvurular için gerekli koşulları belirlemektedir. Başvuru formunda, yapılacak deneylerin tanımı ve deneylerin hayvanlara vereceği olası zararların bir değerlendirmesi yer almalıdır. Yasa, deneylerin ters etkileri (ağrı, acı, hasar) ve çalışma programı kapsamında deneyden beklenen yarar belirtilmedikçe proje ruhsatının onaylanamayacağını belirtmektedir. Proje ruhsatı için başvuruda bulunanlar, deneylerin olası olumsuz etkilerini ve olası yararlarını belirtmek zorundadırlar. Deneylerin olumsuz etkilerinin değerlendirilmesinde, ters etkilerin giderileceğine dair önlemler alındığı ve deneyler için sınır noktalarının belirlendiği belirtilmelidir. Ruhsat sahipleri, kullandıkları hayvanlarda görülebilecek ağrı, acı ve huzursuzluk belirtilerini biliyor olmalıdırlar. Hayvanların çektikleri acı analjeziklerle ve yapılacak bakımla azaltılmalıdır. Ruhsat sahipleri, hayvanların çektikleri acı, ağrı ve huzursuzlukları en aza indirmekle sorumludurlar⁴¹.

⁴⁰ http://www.vetmed.ucdavis.edu/Animal_Alternatives/policies®s.html, 20.01.2008

⁴¹ <http://www.maff.gov.uk/maffhome.htm>, 29.01.2008

4.1.2. Avrupa Ülkeleri Haricindeki Mevzuat

Amerika Birleşik Devletleri

Araştırmalarda hayvanların kullanılması, Sağlık Araştırmaları Genişletme Yasası ve Hayvan Sağlığı Yasası (AWA) tarafından düzenlenmektedir. AWA, 1966 yılında çıkarılmış ve 1976 ile 1980 yıllarında üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler, hayvanların çektiği ağrı ve acının azaltılması için bazı standartlar getirmiş ve araştırmacıların acı veren yöntemler yerine alternatif yöntemler bulmaya çalışmalarını gerekli kılmıştır. Her araştırma kuruluşunun, enstitüde yapılan bütün araştırmaların onaylanması ve gözlemlenmesi amacıyla bir “*Enstitü Hayvan Bakımı ve Kullanımı Komitesi*” oluşturması zorunluluğu getirilmiştir. Hayvanların kullanıldığı deneylerle ilgili olarak acı giderici ilaçların kullanıldığı ve kullanılmadığı deneylerin kayıtlarının tutulması gerekmektedir. Her araştırma tesisi, deneylerden önce deneyin hayvana vereceği acıyı göz önünde bulundurmalı, acı hakkında geriye dönük bir değerlendirme yapılması tercih edilmelidir. Hayvan ve Bitki Sağlığı Denetimi Bölümü (APHIS), hayvanların çektiği acının tanımını tekrar yapmaktadır^{42, 43}.

Kanada

Hayvan sağlığı, federal düzeyde Ceza Kanunu ile denetim altında tutulmaktadır. Bazı eyaletlerde (Alberta, Ontario, Saskatchewan, Quebec), hayvanların deneylerde kullanılması ile ilgili eyalet bildireleri vardır. 1968 yılında, Kanada Tıp Araştırmaları Konseyi, Kanada Hayvan Bakımı Konseyinin (CCAC) kurulmasına karar vermiştir. CCAC'nin görevi, hayvanların deneylerde kullanılmasıyla ilgili yasal düzenlemeler hazırlamak ve araştırma enstitülerinde denetimlerde bulunmaktır.

⁴² Consortium. **Guide for the Care and Use of Agricultural animals in Agricultural Research and Teaching**. Consortium for Developing a Guide for the Care and Use of Agricultural Animals in Agricultural Research and Teaching. Champaign IL, 1988.

⁴³ Emily Steward Leavitt and Diane Halverson. **The evolution of anti-cruelty laws in the United States**. In: Christine Stevens. **Animals and their legal rights**. Washington. 1990, s. 44

Her araştırma enstitüsünde, hayvanlar üzerinde yapılan deneyler hakkında değerlendirmelerde bulunan bir Hayvan Bakımı Komitesi (ACC) vardır. Bu komitelerin görevi, CCAC tarafından yayımlanan talimatların uygun bir şekilde yerine getirilmesini sağlamaktır. Talimatlar, enstitülerdeki hayvan bakım programlarının nasıl olacağı konusuna açıklık getirmek amacıyla CCAC tarafından yayımlanmaktadır. ACC üyeleri, deney hayvanlarının insancıl bir şekilde bakılması ve kullanılması ile ilgili sorumluluklara sahiptir. Talimatlar, hayvanların gereksiz yere acıya maruz bırakılmayacağını hükme bağlamıştır. Özel talimatlar, bir deney bitiş noktasının neresi olduğunu da belirtmektedir. Hayvanların kullanıldığı deneylerde, araştırmanın bilimsel amaçları doğrultusunda deneyin mümkün olan en kısa sürede sona erdirilerek acı ve ağrı verici koşulların en aza indirilmesi gerekmektedir. Araştırmacı, bu deney bitiş noktasını belirlerken Hayvan Bakımı Komitesine danışmalıdır.

Deney hayvanlarının korunması ve denetimine ilişkin kanun (Ekim 1973 tarihli 105 sayılı kanun), deneysel araştırmalar ve diğer bilimsel çalışmalarda, hayvanların mümkün olan en az derecede acı çekmelerini sağlayacak yöntemlerin kullanılmasını gerekli kılmaktadır (11. madde). Hayvanları Koruma Konseyi, hayvanların korunması ile ilgili konuları ele alır ve gerekli durumlarda Başbakanlığa tavsiyelerde bulunur. Başbakan, deneylerde kullanılan yöntemlerde uygulanmak üzere birtakım standartlar belirleyebilir ⁴⁴.

Yeni Zelanda

Yeni Zelanda'da 1984 yılında Ulusal Hayvan Etik Danışma Komitesi (NAEAC) kurulmuştur. Komitenin çalışma alanı, araştırma ve deneylerde hayvanların kullanımınıdır. Bu Ulusal Komiteye ek olarak, Araştırma ve Deneylerde Kullanılan Hayvanların Bakımı için Avustralya ve Yeni Zelanda Konseyi (ANZCCART) kurulmuştur. Yeni Zelanda'daki bu Ulusal Komite, laboratuvarları denetleme yetkisine sahip değildir, ancak araştırma enstitülerini bilgi edinme amaçlı inceleyebilmektedir.

⁴⁴ Caroline J. Hewson, "What is animal welfare? Some common definitions and practical consequences." *Can. Vet. J.*, 44; 2003b, ss. 496-499.

1998 yılından itibaren, araştırma, deney ve biyolojik etken maddelerinin üretimi için canlı hayvan yetiştiren tüm kuruluşların, Ulusal Komite'nin tavsiyesi üzerine hazırlanan ve ilgili makamlarca onaylanan yeni etik kanununa uymaları gerekmektedir. Araştırma ya da yukarıda belirtilen diğer amaçlar için canlı hayvan yetiştirilen her kuruluşu, söz konusu kanunun uygulanması bağlamında bir Hayvan Etik Komitesi (AEC) denetlemelidir. AEC'ler, Ulusal Komitenin uzmanları tarafından bağımsız olarak denetlenirler ve bu komitelere her türden sorun iletilebilir.

Araştırma merkezlerinde yapılan her deney hakkında AEC'ye bilgi verilir. Deneyi onaylamak için AEC, deney tekniklerini ve anestezi kullanımını da dikkate alır. Hayvanlara acı ve ağrı verme olasılığı bulunan bütün deneylerin yapılma gerekçeleri sunulmalı, acı ve ağrıyı en aza indirmek için adımlar atılmalıdır. Etik Kanunu, ağrı ve acı değerlendirmesi için de Birtakım düzenlemeler sunmakta ve hayvanlara acı giderici ilaçlar verilmesini önermektedir. Anestezi kullanılmayan bazı deneylerin kabul edilemez olduğu belirtilmektedir⁴⁵.

Avustralya

Bölge yetkilileri (Queens land, New South Wales, Victoria, Tasmania South Australia, Western Australia, Northern Territory...), deneylerin hayvan sağlığına ilişkin çıkarılan yasalarda (Hayvanları Koruma Yasası, Hayvan Araştırmaları Yasası, Hayvanlara Yapılan Zulmün Önlenmesi Yasası, Hayvan Sağlığı Yasası, vb.), belirtildiği şekliyle yerine getirilip getirilmediğini denetlemekle sorumludur. Yasalara göre, deneylerde hayvan kullanımı, ancak hayvanların çekeceği acıyı giderecek ya da en aza indirecek yöntemler tasarlandıktan sonra gerçekleşebilir. Bu mümkün olmadığı takdirde anestezi uygulanmalı anestezi de uygulanamıyorsa, deney bitiş süresi mümkün olduğunca kısa olmalıdır. Bilimsel araştırmalarda hayvanları kullanan her enstitü, Deneylerde Hayvan Kullanımı Etik Komitesi

⁴⁵ ASAS. **The American Society of Animal Science Style and Form and Membership Directory.** ASAS, Champaign. IL. 1991, s.2

(AEEC) kurulmalıdır. Komite, etik ve hayvan sağlığı alanında faaliyet göstermelidir. Araştırma ve Deneylerde Kullanılan Hayvanların Bakımı için Avustralya ve Yeni Zelanda Konseyi (ANZCCART), araştırma ve deneylerde kullanılan hayvanlar için her iki ÷lke içinde geçerli olan bakım standartları geliřtirmektedir⁴⁶.

Dünyadaki mevcut durumu ortaya koyduktan sonra yasal düzenlemelerin niçin daha çok laboratuvar hayvanlarına yönelik olduğunu göstermek için Ek 2 ve 3'te hayvan deneylerinden elde edilen temel tıbbi teknikler ve keşiflerin incelenmesi yeterli olur.

⁴⁶ <http://www.aad.gov.au/default.asp?casid=15544,24.01.2008>

4.2. Türkiye'deki Durum

Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi 13.11.1987 yılında Avrupa Konseyinde görüşülerek kabul edilmiştir. Türkiye ise bunu 4934 sayılı Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesinin Uygun Bulunduğu Hakkında Kanunla 15.7.2003 yılında kabul etmiş ve bu sözleşme 22.7.2003 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁴⁷. Bu sözleşmenin giriş bölümünde Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesinde belirtilen hususlar dikkate alınarak, daha çok ev hayvanlarının yaşam kalitesine olan katkıları, bunların evde beslenmesinin güçlüğü, hijyen, sağlık, güvenlikleri için taşıdıkları riskler ve bu risklerden korunmak için herkesin aynı şekilde davranmadığı dikkate alınarak, evde hayvan besleyen insanlara ağır yükümlülükler getirilmiştir. Ev hayvanları ile ilgili prensipler evde hayvan bakan insanları zorlayacak niteliktedir. Özellikle hayvan sevmeyen insanlar bu sözleşme hükümlerinden hareketle hayvan besleyenlere sözleşmeye aykırı davrandığı gerekçesiyle bazı iddialar geliştirebilecektir. Bu sebeple eskisine oranla insanların ev hayvanına daha özenli davranması gerekmektedir. Ayrıca sözleşmede ev hayvanlarına daha önce uygulanan kuyruk kesme, kulakları dikleştirme, tırnak ve dişlerin kesilmesi ile ses tellerinin alınması gibi operasyonlar tamamen yasaklanmıştır. Sözleşme ulusal mevzuatımız açısından kuşkusuz olumlu bir gelişmedir. Öte yandan ne yazık ki sokak hayvanlarının öldürülmesi bu sözleşme ile de sona ermemiştir. Sözleşme sokak hayvanlarının öldürülmesi konusunda izin vermekte ve fakat yöntemi konusunda sınırlamalar getirmektedir. Ama bunun kabul edilmesi uygulama için yeterli olmayıp bu kanunu izleyen alt hukuk kurallarının da çıkarılması gerekir. Çünkü kanunlar genel çerçeveyi ve prensipleri belirlerler⁴⁸.

⁴⁷ Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesinin Uygun Bulunduğu Hakkında 4934 sayılı Kanun. 22.7.2003 tarih ve 25176 sayılı Resmi Gazete.

⁴⁸ http://pets.groups.yahoo.com/group/dunyayalnizbizimdegil/hayvanlari_koruma_bilinci, 13.4.2007

Türkiye imzalamış olduğu bu uluslararası sözleşmeden sonra 24.06.2004 tarihinde 5199 sayılı Hayvanları Koruma Yasasını meclisten geçirerek yasalaştırmıştır. Bu kanunun amacı “hayvanların rahat yaşamlarını, hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ıstırap ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamak” olmuştur. Türkiye Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi hükümlerine uygun olarak çıkartmış olduğu bu kanunla birlikte hayvanlara uygun şartlarda davranmayan insanlara ağır idari para cezası uygulamasını başlatmıştır. Örneğin hayvanat bahçelerinde kötü şartlarda barındırılan her hayvan için işletmeye 700 YTL, yetkisi olmadığı halde hayvan deneyi yapan kişilere de hayvan başına 1.200 YTL idari para cezası uygulamasına geçilmiştir⁴⁹.

Hayvanları Koruma Kanunuyla birlikte, her ilde vali veya vali tarafından görevlendirilen bir vali yardımcısının başkanlığında ildeki tüm belediyeler, veteriner hekimler odası temsilcisi ve ilde bulunan hayvan haklarıyla ilgili sivil toplum örgütlerinden en fazla iki tanesinin temsilcilerinden oluşan bir “il hayvanları koruma kurulu” oluşturulmuştur. İldeki hayvan hakları uygulamaları bu kurula bırakılmıştır⁵⁰.

Hayvan Hakları ve Refahında Çevre ve Orman Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığına bağlı olan Belediyelerin etkin rol oynadığı görülmektedir.

Çevre ve Orman Bakanlığı 8.5.2003 tarih ve 25102 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 4856 sayılı “Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun”un 2. madde 1 bendine göre (Hayvanların korunmasına yönelik çalışmaları, ilgili bakanlık, kurum ve kuruluşların işbirliği ile yapmak, yaptırmak, bu konuda yürütülen faaliyetleri desteklemek, denetlemek ve denetlenmesini sağlamak” hayvanların korunmasına yönelik olarak faaliyet yapmaktadır.

⁴⁹ “Hayvanları Koruma Kanunu (5199)”, 1.7.2004 tarih ve 25509 sayılı Resmi Gazete

⁵⁰ “Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği”. Resmi Gazete Tarihi: 12.05.2006 Resmi Gazete Sayısı: 26166

Buna göre Çevre ve Orman Bakanlığında Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğüne bağlı Av ve Yaban Hayatı Daire Başkanlığının konuyla ilgilendiği, bunun haricindeki hiçbir dairenin bu konuyla ilgilenmediği tespit edilmiştir⁵¹.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ise 9.8.1991 tarih ve 20955 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 441 sayılı Tarım ve Köyişleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin neredeyse tüm maddelerinde hayvan sağlığı ve yetiştiriciliğine yönelik faaliyetleri uygulamakla yükümlüdür. Burada aynı şekilde Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğünün bütün birimlerinin bu alanda etkin rol oynadıkları görülmektedir. TKB, daha çok ekonomik değeri olan hayvanların refahı ile ilgilenirken, ÇOB'nın ev ve süs hayvanları ile sokakta başıboş yaşayan kedi, köpek gibi hayvanların haklarını korumaya ve onlara insanca yaşam hakkı vermeye çalışmaktadırlar. Ancak hayvan sağlığına ilişkin tüm yetki ve sorumluluk Tarım ve Köyişleri Bakanlığındadır⁵².

İçişleri Bakanlığı ise Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü aracılığıyla Belediyelere yönelik genelgeler yayımlamakta ve Belediyeler aracılığıyla sahipsiz sokak hayvanları sorununa eğilmektedirler. Burada, 13.7.2005 tarih ve 25874 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Belediye Kanunu il ve ilçe belediyelerini çevre sağlığı konusunda, 23.7.2004 tarih ve 25531 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Büyükşehir olan illerde hayvan refahı konusunda çalışmalar yapmak üzere, Büyükşehir belediyeleri görevlendirilmiş ve onlara sorumluluk yüklenmiştir⁵³. Özellikle İstanbul ve Ankara Büyükşehir belediyeleri bu iş için oldukça yüklü bütçeler ayırmış; sokak köpeklerinin toplanması, aşılanıp kısırlaştırılması ve tekrar alındıkları yerlere bırakılması gibi işleri özel firmalara yaptırdıkları görülmektedir^{54, 55}.

⁵¹ <http://www.cevreorman.gov.tr>, mevzuat, 13.04.2007.

⁵² www.kkgm.gov.tr, mevzuat, 13.04.2008

⁵³ <http://www.icisleri.gov.tr>, mevzuat, 15.04.2007

⁵⁴ www.ankara.bel.tr, ihale duyuruları, 15.04.2008

⁵⁵ www.ibb.gov.tr, ihaleler, 15.04.2008

Yukarıda belirtilen hayvan sağlığı uygulamaları Tarım ve Köyişleri Bakanlığına, hayvan hakları ve refahı uygulamaları ise Çevre ve Orman Bakanlığına bırakılmış ve çok başlılık yaratılmıştır. Hâlbuki gelişmiş ülkelerin hiç birinde hayvan hakları, hayvan sağlığından ayrı tutulmamakta ve iki konu da tek bir kurum tarafından yürütölmektedir. Bu da zaman zaman farklı uygulamalar nedeniyle iki Bakanlık arasında sorunlara yol açmakta ve konunun tam olarak takibini güçleştirmektedir. Örneğin deney hayvanlarının üretimi ve bakım yerleri ile ilgili yönetmelik TKB tarafından, hayvan deneylerinin yapılması için etik kurulların kurulması ile ilgili yönetmelik ÇOB tarafından çıkarılmış ve bu amaç için kurulmuş etik kurullar TKB'nin koyduğu hükümlere uygun hareket etmek durumunda kalmışlardır⁵⁶.

⁵⁶ “Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Deney Hayvanlarının Korunması, Deney Hayvanlarının Üretim Yerleri ile Deney Yapacak Olan Laboratuvarların Kuruluş, Çalışma, Denetleme, Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik”-16.05.2004 tarih ve 25464 nolu Resmi Gazete

BEŞİNCİ BÖLÜM

TARTIŞMA

Hayvan hakları başlığı altında olmasa bile insanların hayvanlara, genel olarak doğaya nasıl davranılması gerektiği sorunu tarih kadar eski bir sorundur. Eski inanışlardan panteizmlere, çok tanrılı veya tek tanrılı dinlere kadar insanı, ona ilahi bir güç tarafından konulan bir var oluş amacı, kural ve etiği ile yükümlü kılan zihniyet dünyaları içinde, insanın en azından bir takım hayvanları ister araç / mal, ister besin kaynağı olarak kullanması sömürmesini sınırlayan, hatta yasaklayan hükümler mutlaka yer almaktaydı. Genel bir kural olarak ölçülülük vazedilirken, bu kıstas örneğin Çin Felsefesinde, Budizm’de “doğayı incitmeme” gibi bir ilkeye bağlanabilmekte ve kimi akımlar tarafından merkezileştirilerek hiçbir canlı varlığa herhangi bir biçimde zarar vermemeyi esas alan mutlak bir vejetaryanizme, bir hayat tarzı olarak çileciliğe varan yorumlara kadar uzanabilmekteydi⁵⁷.

Modern öncesi zihniyet dünyaları içinde bu yorum ve varoluş halleri, İslami terimlerle ifade edecek olursak “nefse hâkimiyet” kavramı bağlamında şekillendirilmekteydi. Burada “nefs”, insanın beslenme, üreme, korunma gibi canlı varlığa özgü ihtiyaç ve içgüdüleri ile bunlara karşılık düşen davranışlarını biçimlendiren öldürmeden sahip olmaya kadar bir dizi arzuyu ifade etmekte; “hakimiyet”in yani bunları bastırma, kısıtlama ve sınırlamanın ise insana ilahi bir bağış olan akıl ve bu kaynağından ötürü kutsallık içeren “bilgi” ile sağlanması öngörülmekteydi⁵⁸.

⁵⁷ Lesley J Rogers And Gisela Kaplan. **All animals are not equal: The interface between scientific knowledge and legislation for animal rights**. In : Sunstein, Cass R. (Ed.). **Animal** 2004, s. 176

⁵⁸ Singer, Peter. **Ethics beyond species and beyond instincts**. In : Sunstein,(Ed.). **Animal** 2004, s. 79

İslâm'da hayvanların söz konusu edildiği bölümler incelendiğinde hayvanlara birtakım hakların verildiği görülür. Kur'an-ı Kerim'de bazı sureler çeşitli hayvan isimleriyle isimlendirilmiş (Meselâ, Bakara (inek), Nahl (arı), Ankebut (örümcek), Neml (karınca) sureleri gibi), bir ayet-i kerimede (Nahl, 8) bazı hayvanların doğal görevleri belirtilmekte ve esasen hayvanların insanların yararı için yaratıldıkları ifade edilmektedir. Tıpkı insanlar gibi öteki canlıların da Allah'a ibadet ettiğini bildiren Kur'an, kuşların da bir dilinin, bir ibadet ve tesbihinin bulunduğunu belirtilmektedir.

Hadislerde hayvan hakları konusunda ısrarlı bir şekilde vurgulanan husus, onların yaşama haklarıdır. Hz. Peygamber'in tavsiye, emir ve uygulamalarında belli başlı zararlılar hariç, hayvanların faydasız ve keyfi bir şekilde öldürülmesi yasaklanmış, hayvanlara merhametli davranılması gereğine işaret edilmiştir. Diğer yandan kuşlarla ilgili olarak kuş yuvalarının bozulmaması, yumurtaları ve yavrularının alınmaması için emir verdiğine, alınmış olan yavru ve yumurtaları yerlerine iade ettirdiğine dair rivayetleri ve bazı vahşi hayvanların derilerinin (elbise, eyer vs. şeklinde) kullanılmasını yasaklaması göz önüne alınacak olursa Hz. Peygamber'in hayvanların hayat haklarına verdiği önem ve hassasiyet daha iyi anlaşılır.

Hz. Peygamber'in karınca ve diğer hayvanlar karşısındaki tutumu sonraki nesiller üzerinde fazlasıyla etkili olarak, "hayvanın insan üzerindeki hakkı" şeklindeki kolektif bilinci doğurmuştur.

Diğer taraftan birtakım hayvanların yaratılış gayesi, insanların gıdalarını teminden, yüklerini taşımaktan ibarettir. Artık bu gayeye hizmet olan hayvanları keserken kendilerine fazla elem vermeyecek surette kesmek, bu suretle onlara karşı bir merhamet eseri göstermek, insanî bir görev addedilmiştir.

Bu bağlamda Hz. Peygamber hayvan keserken bile ona şefkatli olunmasını, eziyet edilmemesini emreder. Hz. Peygamber'in açık ve ısrarlı talimatına göre, kurban kesimi, hayvanın acı çekmesini en aza indirecek şekilde olmalıdır. Hayvan haklarına çekilen dikkatler hayvan hakları kuramının bilincinde olan bir Müslüman toplum ortaya çıkarmış, söz konusu kavramlar hayvanlara yönelik muamelelerle ilgili

kuramın etik ve hukukî dayanağını oluşturmuştur. Dolayısıyla hayvanların hukukî statüsü taşınır mal statüsünden daha ileri seviyede olmuştur⁵⁹.

Oysa buradaki akıl, ilim, bilgi tanımlarını içeren kutsallığı bertaraf ederek, yeni bir akıl, bilim ve bilgi tanımına dayalı bir zihniyet ufku açan modern çağda bu denklem artık geçerli olamazdı. Binyıllardır doğanın kaprislerine bağımlı üretim düzenleri içinde sürekli bir kıtlık korkusuyla yaşayagelmiş toplumlarda bu korkuyu sona erdirecek üretim ve eylem güçlerini harekete geçiren ve durmaksızın büyüten modern akıl ve bilimin bu şaşaalı yükselişi karşısında dini zihniyetin geriye çekilmekten başka yapacağı bir şey yoktu. Hastalıklar, doğal afetler, kıtlık tehlikesi karşısında büyük ölçüde çaresiz ve doğal ihtiyaçları belirli bir düzeyde karşılayabilen bir insanlık durumunda, insanı bu veri ve sınırlamalara tabi bir varoluş biçimine ikna edebilen modern öncesi aklın ve onun azla yetinmeyi telkin eden varyantlarının insanın doğal ihtiyaç içgüdü ve arzularını azami ölçekte tatmin edebilme ufkunu açan bir aklın, onun rasyonalizminin önünde tutunma şansı en azından modern toplumların ilk yükseliş döneminde olamazdı. Bu dönem boyunca dini akıl, toplumların sadece üretim düzenini değil, yol açtığı sonuçlar üzerinden ahlaki bir eleştirisini yapabiliyor, ona ahlaki uyarılarda bulunabilecek bir eklenti olmaya çalışıyordu⁶⁰.

Bu ahlaki eleştiriler, modern toplumların üretim potansiyellerinin doğal ihtiyaçların en uygun tatmin düzeyini aşma noktasına geldiği 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha yüksek sesle ifade edilir oldu. Şüphesiz bir diğer önemli etken de nükleer, ardından termonükleer silahların icadıdır. Buna en az onlar kadar ürküntü verici bir ufuk açan biyolojik ve kimyasal silahların icadını da eklemek gerekir. Bilimsel teknik gelişmelerin sürekli arttırdığı üretim potansiyelini kullanmanın doğal çevresel maliyetinin ürperticiliğinin farkına varılması da aynı yollardan oldu. Bu eleştiri ki daha sonra özerk akımlar olarak ortaya çıkacak yeşiller ve hayvan hakları hareketinin de kökenini oluşturacaktır. Ahlaki olmaktan daha

⁵⁹ Adnan Koşum “ İslam'da Hayvan Hakları” . Diyanet Aylık Dergisi, 2007: 38

⁶⁰ Tom Regan **The case for animal rights**. University of California Pres, Berkeley. 1983, s. 78

ötede mantıki sonucu olarak “tüketim toplumu”na varan modern rasyonalizmin akılcı olarak eleştirisiydi. Bu çalışmada ele aldığımız hayvan hakları ve refahı hareketinin sözcülerinin rasyonalizm öngörülerinin tam tersine bir noktaya sürüklendiğine dikkati çeken bir eleştiriydi. Özetle ifade edilecek olursa modern toplumun eksenini oluşturan bu rasyonalist yaklaşım, bir yandan tüm insanlığın doğal ihtiyaçlarının optimal düzeyde teminini sağlayacak bir üretim potansiyeli yaratmışsa da öte yandan aynı rasyonalitenin bir diğer sonucu olarak bu olanağı giderek derinleşen bir eşitsiz paylaşımın konusu yapan bir iktisadi düzeni de beslemiştir. Sadece maddi ürünlerin değil, insani toplumsal etkinliklerin de eylem ve sonuç olarak hesaba katıldığı bu paylaşım eleştirisi bütün toplumları kapsayan bir genellikteydi. En başta gelen dinamiği sanayileşme olan modern rasyonalizm, böylece tüm insanlığa en uygun bir refah yani doğal ihtiyaçları tatmin kolaylığı düzeyi sağlama vaadini yerine getiremediği gibi, bu vaaddan kopmuş bilimsel teknik hamleleri ile bizatihi insanlığı toptan yok edecek nükleer, biyolojik güçleri devreye soktuğu gibi “normal endüstriyel sonuçları ile de doğayı, dünyayı yaşanmaz, yaşatamaz hale getirmekte olduğunu göstermiştir⁶¹.

Hayvan hakları hareketinin modern-postmodern rasyonalizmin merkezinde insan odaklı bir faydacılığın yer aldığı teziyle geliştirmeye çalıştığı hamle, yukarıda işaret ettiğimiz yaklaşıma uygun görünmekte ise de; kanımızca ikinci adımında da bu hamlesini sekteye uğratacak bir yola giriyor. Türcülüğe atfedilen olumsuzluk gerekçelerinin tümü çok ciddi bir gerçeklik payı içeriyor olsa da bizce yanlış yolu işaret etmektedir. Çünkü insanın özgül, tamamen diyemesek bile apayrı bir canlı türü olduğunu kabulden yola çıkan bir yaklaşım, hayvanlara karşı muamele sorunumuzu, insanın öteki canlılarla özdeş olduğunu kabulden yola çıkan hayvan hareketleri egemen çizgisinin yaklaşımından çok daha köklü bir şekilde söz edebilme potansiyeli taşımaktadır. Şüphesiz bunu söylemekle çok geniş bir tartışmanın önünü açmış olmaktadır. Burada böylesi bir tartışmada öne süreceğimiz tüm argümanlara

⁶¹ Paola Cavalieri **The animal question. Why nonhuman animals deserve human rights.** New York: University Pres. 2001, s. 19

değınmemız beklenmemelıdır, ama bır başlangıç olarak temel bazı noktalara değınebilirız⁶².

İlk olarak şunu belirtmekte yarar vardır. Eğer bugün, beslenme gibi insanın varoluşundan beri et yiyerek karşılayageldiği bır doğal ihtiyacının bu tatmin biçimini tamamen geride bırakarak tam vejetaryen bır beslenme rejimine geçılebileceğini savunabiliyorsak, bu içinde hayvanları da görölmedik bır yoğunlukta üretip katletme tekniklerinin de geliştirildiği, son yüzyılların büyük genel bilimsel teknolojik atılımının örneğin hayvancılık alanında yarattığı çok geniş kullanılabilir potansiyeli sayesinde⁶³. Söz konusu yüzyıllar boyunca insanın türsel özgünlüğünün odağında yer alan zihni yetilerin o eleştirilen rasyonalizm doğrultusunda seferber edilmesi, bu tarz, bu çift yönlü sonucu ikisini de besleyerek iç içe yaratmıştır şüphesiz. Bu iç çelişkiyi çözmek o rasyonalizmden beklenemez ama önemle hatırlamak gerekir ki insanın türsel özgünlüğü zihni yetilerindedir. Söz konusu rasyonalizm bu özgünlüğün ne yegâne ne en tam ifadesidir. Tıpkı modern öncesi dini zihniyet dünyalarındaki aklın o zihni yetileri kullanmanın tarihsel bır biçimi, tarzı olması gibi, son yüzyılların rasyonalizmi de tarihsel bır uğraktan başka bır şey deđildir⁶⁴.

Birçok kişi hayvan refahı yaklaşımını meşru görür ve hayvanlara olabildiğince nazik davranmamız gerektiğini savunur. Ancak hayvanların herhangi bır hakkı olduğu fikrini reddederler. Belli koşullar altında, hayvanları çeşitli şekillerde sömürmenin meşru olduğunu düşünürler. Ama buradaki sorun şu; hayvan hakları anlayışına karşılık hayvan refahı anlayışı, hayvanların içinde bulunduğu durumu iyileştirmede, hatta çektikleri acıları azaltmada bile asla içe yaramaz⁶⁵.

⁶² Cora Diamond **Eating meat and eating people**. In : Sunstein, (Ed.) . **Animal** 2004. s. 93

⁶³ Broom, D.M. "Animal welfare defined in term of attempt to cope with he environment." **Acta Agricultura Scandinavica**. Section A, Animal Science, Supplementation 27; 1996, ss. 22–28

⁶⁴ David Degrazia **Taking animals seriously. Mental life and moral status**. Cambridge: Cambridge University Pres. 1996, s. 38.

⁶⁵ Michael Appleby **What Should We Do about Animal Welfare?** Oxford: Blackwell Science. 1999, s. 33.

İnsanlardan farklı olarak hayvanların herhangi bir hakka sahip olamayacağı savunulur. İngiliz Uluslar Topluluğu ülkeleri ile ABD'nin mevcut hukuk sisteminde ve hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinin medeni kanunlarında hayvanlar insanların malı olarak görülür. Sadece birer nesnedir onlar. Kuşkusuz hayvanların mülk statüsünü değiştirme ve hayvanlara hak tanıma yolunda görünürde bazı değişiklikler içeren, en azından insanlara hayvanları dolaysız olarak ilgilendiren bazı sorumluluklar yükleyen birçok yasanın çıkarıldığını inkâr edilemez. Ama bu yasalar hayvan refahı yaklaşımını temel alıyor. Bu da hayvanların insanların malı olduğunu kabul eden, insanca yollarla ve gerekli olduğu sürece sömürülmesinde sakınca görmeyen bir yaklaşım⁶⁶.

Hukuk sisteminde hayvanların mülk olarak değerlendirilmesinin nedeni ortada: kapitalist toplumlarda hayvanların sömürülmesi işlevsel açıdan vaz geçilmez. Gıdadan savunmaya, kozmetikten tekstile, ilaç sektörüne kadar neredeyse bütün sanayi kollarında hayvanlar ya da hayvan ürünleri kullanıyor. Hayvanların mülk statüsü, kölelere sahiplerinin, kadınlara eşlerinin ya da babalarının malı olarak muamele edilmesinden hiç de farklı değil. Hissetme yetisine sahip varlıkların köle ya da mal statüsüne indirgendiği hiçbir durumda sahipleriyle aralarında çıkan çıkar çatışmasında kazanan taraf onlar olmayacaktır. Köle sahiplerinin kölelerini nedensiz yere öldürmesini yasaklayan kanun hiçbir zaman uygulanmadı, çünkü mahkemeler kendi malına kasten zarar veren bir kişinin geçici delilik yaşadığına karar veriyordu. Parmak hesabı ifadesi, erkeklerin eşlerini başparmaklarını geçecek kalınlıkta bir sopayla dövmesini yasaklayan bir kanuna dayanır. Bu, kocalarının malı olarak görülen ama ahlaki muameleyi de hak ettikleri düşünülen kadınları korumak amacıyla tasarlanmış refah temelli bir yasaydı⁶⁷.

İnsanlık şu soruyla asla yüzleşmedi: Hayvanlara, hukuki statülerini belirlemek amacıyla, mal muamelesi yapmak ahlaki açıdan kabul edilebilir mi? İnsanoğlu bu soruyla hesaplaşmadığı için hayvan refahı kuramını göz ardı etti. Ama böyle

⁶⁶ Caroline J. Hewson "Veterinarians who swear: Animal welfare and the veterinary oath" **Can. Vet. J.**, 47; 2006, s. 807

⁶⁷ Mark Matfield "The ethics of animal research." **Experimental Animal** 45, 3; 1996, s. 213

yapmakla hayvan hakları hareketinin temelinde yatan güçlü bir doktrini görmezden geldi. Bu doktrin “türçülüğün” yani tür ayrımcılığının reddidir. Türçülük, bir varlığın ahlaki cemaate dahil olup olmayacağına hangi türün üyesi olduğuna bakarak karar vermektir. Ama türün ahlaki açıdan belirleyicilik mertebesine yükseltilmesi, ırkın ya da cinsiyetin böyle bir mertebeye yükseltilmesinden farklı değildir. Tür ayrımcılığını redetmek, farklı türler arasında ahlaki değerlendirme bağlamında önemli olacak bazı farklılıklar bulunabileceğini redetmek ve bütün türlere aynı muameleyi göstermek anlamına gelmez. Sadece, farklı muamelenin tek gerekçesi olarak türü göstermeyeceğimiz anlamına gelir⁶⁸.

Hak kavramını hayvanları da içine alacak şekilde genişletmeyi savunan Tom Regan, algılama, hatırlama, arzulama, kendinin farkında olma, gelecek duygusu taşıma ve hissetme yetilerine sahip olan bütün hayvanları “bir hayatın öznesi” olarak adlandırır ve biyolojik anlamda canlı olmanın yanı sıra psikolojik bir kimlik duygusuna da sahip olduklarını savunur. Bir hayatın öznesi başkaları o hayata ne değer biçerse biçsin kendi içinde değerlidir. Regan kendi içinde değer taşıyan canlılara zarar verilmemesi gerektiğini savunur⁶⁹.

Kuşkusuz, hayvanların hak sahibi olduğunu kabul ettikten sonra, ne gibi haklara sahip olduklarını da belirlememiz gerekir. Bu araştırmada bu hakların tam bir listesini sunmak gibi bir iddiamız yok. Ama herhangi bir hak sahibine en başta tanınması gereken hak, mal yerine konmama hakkıdır. Bir hayvanın mal yerine konmama hakkına sahip olduğu kabul edilirse, hayvanların deneylerde veya gıda sağlamak ya da eğlendirmek amacıyla kullanılmasını meşrulaştırmak zor, hatta belki de olanaksız hale gelir⁷⁰.

Hayvan refahı denilince hayvanları koruma olgusunun yeni bir kavramı gibi algılanması yaygın bir durumdur. Her ne kadar kaynağında hayvanları koruma olsa

⁶⁸ R. Bryan Jones **Fear and distress**. In: Michael (Ed.). **Animal....**, ional. 1999, s. 16

⁶⁹ Tom Regan **The case for animal rights**. In: R.M. Baird and S.E. Rosenbaum (Ed.). **Animal Experimentation. The Moral Issues**. Prometheus Books, Buffalo, New York. 1991, s. 78

⁷⁰ <http://animal-law.org/library/left.htm>, The American Left Should Support Animal Rights: A manifesto, 13.01.2008

da kavramın gelişmesinde bu yaklaşımların etkisi çok olsa da, hayvan koruma gibi duygusal bir değer in ötesinde bir olgudur. Geniş kapsamlı, tüketici tercihleri, tüketicinin korunması, insan sağlığı, çevrenin korunması, haksız rekabetin önlenmesi nihai sonuçlarını oluşturmak üzere hayvan sağlığının korunmasını esas alan somut bir kavram olarak her geçen gün öne çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak hayvan refahı, hayvan sağlığının korunmasının bir parçası, veteriner hekimlerin görev ve sorumlulukları arasında ise hayvan sağlığının korunması ile birlikte ifade edilen bir kavramdır⁷¹.

Bu kadar faktörle ilişkisi nasıl olmaktadır? İşte konunun önemi ve anlaşılabilirliği bu noktadadır.

Türkiye, şüphesiz hayvan hakları ve refahı konusunda AB ülkelerinin çok gerisindedir. AB ülkelerinden farklı olarak çok sayıda salgın hayvan hastalığı henüz ortadan kaldırılamamış, yetiştirici veya hayvan sahibi şartları bu ülkelere göre çok alt seviyelerde kalmıştır. Ayrıca sahipsiz veya başıboş kedi köpekler konusu en önemli sorunlardan birisidir. Bilim, tartışmalı konulardan bir kaçış olarak kullanılmamalı, bilimsel gerçekler ile etik yaklaşımlar arasında kabul edilebilir bir denge sağlanmaya çalışılmalı, ilgili kesim ve örgütler ile işbirliği olanakları geliştirilmelidir. FVE stratejisinde bu konuda Veteriner Hekimler için, “sorumluluklarını değiştirebilecek şekilde ya da kötüye kullanılmasına neden olabilecek konularda bulunmaktan kaçınmalıdırlar” diye ifade edilmiştir. FVE, politika ve düşüncelerinin bilimle sıkı sıkıya bağlı olmasını sağlamak için daima çabalamıştır. Ancak, bilimsel gelişmeler Veteriner Hekimlere artan bir şekilde, sadece “yapabilir miyiz?” değil, ayrıca “yapmalı mıyız?” gibi etik sorular getirmektedir” denilmektedir⁷².

Avrupa Veteriner Hekimler Federasyonu (FVE)‘nun yayınladığı “FVE Stratejisi 2006–2010” deklarasyonu Veteriner hekimlerin gelecek dönemdeki görevleri ve misyonuyla ilgili önemli mesajlar içermektedir. AB uyum sürecinin bir gereği olarak

⁷¹ Terry L. Whiting ve diğerleri. “The veterinary profession’s role in policing animal welfare.” **Can. Vet. J.** 47; 2006, s. 1066

⁷² Mestan Özyer “FVE Stratejisi.” <http://www.abveteriner.org>, 10.04.2007

FVE stratejisini iyi incelemeli ve ülkemize uygun yorumu yaparak ülke stratejisini oluşturma zorunluluğu bulunmaktadır. FVE stratejisinde hayvan hakları ile refahı konusunda yer alan görüşler Türkiye Veteriner Hekimleri için de önemli mesajlar içermektedir.

FVE, Temel amaçlarını önsöz’de şöyle açıklıyor: “Amacımız hayvan sağlığı ve refahı ile veteriner halk sağlığı konularında toplum tarafından bize tevdi edilen görevleri yerine getirebilmek için uygun şartları oluşturmayı sürdürmektir” Özet bölümünde ise “FVE, misyonunu hayvan sağlığı, hayvan refahı ve halk sağlığı yararına birleşik bir Avrupalı Veteriner Hekimlik mesleği olarak görmektedir”⁷³.

Hayvan hakları ve hayvan refahının sağlanması tüm dünyada Veteriner hekimlerin temel görevlerinden birisidir. Veteriner Hekimlik, hayvan sağlığının yanı sıra ilgili tüm konularda eğitim alan bir meslektir. Hayvan sağlığını koruma çalışmalarının yanında, “düşük hayvan refahı şartlarının nedenlerinin bulunması ve bunun düzeltilmesi için gerekli bilgi ve becerilerin tam donanımına” sahiptirler. Veteriner hekimler bu konuda açık ve şeffaf olmalı, hatalı uygulama yapan kurumları ve görevlileri uyarmalı, politikayı ve yapılması gerekenleri kamuoyuna, hayvan sahiplerine ve ilgili guruplara anlatmayı başarmalıdır. Ancak görevliler ve yetkili resmi kurumların yetersizlikleri ve düşük standartta hizmetleri durumunda kamunun şikâyet hakkının olduğu bilinmelidir⁷⁴. Bu noktada FVE “*Yasal Veterinerlik Yapılarının*” önemli sorumlulukları olduğunu belirtmektedir. FVE Strateji “etik” bölümünde “*İnsanların ayrıca, şikâyetin tarafsız ve şeffaf bir şekilde ele alınacağını, yani şikâyetin ya desteklenerek Veteriner Hekime karşı uygun önlemlerin alınacağını ya da iddia edilen suiistimalin yanlışlığının kanıtlanarak Kararnamenin nedenleri ile birlikte açıklanacağını umma hakkı vardır.*” denilmektedir. Aynı durum Türkiye ve bizim için de geçerli olmalıdır.

Günümüzde her geçen gün büyüyen çevre problemleri, çevrenin korunması ile ilgili hassasiyetlerin artmasına ve bu hassasiyetlerin her konuda gündeme gelmesi

⁷³ Mestan Özyer, “FVE Stratejisi” <http://www.abveteriner.org>, 10.04.2007

⁷⁴ Caroline J.Hewson “Focus on animal welfare” **Can. Vet. J.**, 44; 2003a, s. 335

sonucunu doğurmaktadır. Hayvanlara uygulanan ilaçların insan sağlığına etkisi ile birlikte çevre kirlenmesine katkıları da tartışılır hale gelmiştir⁷⁵.

Bu tartışmalar tüketiciyi daha doğal şartlarda yetiştirilen ve beslenen, fizyolojik ve sosyal ihtiyaçları karşılanmış hayvanlardan üretilen gıdaları tercih eder hale getirmiştir. Tüketici yediği yumurtanın kaynağı olan tavukların türün doğal hayatına uygun koşullarda yetişmiş olması, bununla ilgili bilgi sahibi olması ve bu bilgiye güven duymasını arzu etmektedir.

Diğer taraftan fizyolojik ihtiyaçları hayvanların doğal yaşantısına uygun olarak karşılanmayan hayvanlar, daha fazla hastalanacaklar ve hayvanların sağlığı ile ilgili problemler artacaktır. Bununla birlikte hayvanların sosyal bir hayatı olduğu, hayvan davranışlarında sürü içerisindeki sosyal ilişkilerin varlığı ve sosyal bir düzen içinde hareketleri artık bilimsel araştırma sonuçlarıyla kesinleşmiş ve üzerinde yoğun çalışılan bir konudur. Uzmanlar, sosyal düzeni olmayan, sosyal ilişkileri sınırlandırılmış hayvanların stres içerisinde olduklarını, yoğun ve sürekli stres halinde bulunan hayvanların ise hastalıklara karşı direncinin azaldığını ve sık hastalandıklarını ifade etmektedirler⁷⁶.

Diğer taraftan bilhassa kasaplık hayvanların nakillerinde ve kesim aşamasında hayvan refahı ile ilgili kurallara uyulmaması, hayvanların yoğun stresine neden olurken stres sonucu hormonal ve kimyasal değişimlerle oluşan fizyopatoloji ile ürün kalitesi önemli düzeyde etkilenmektedir⁷⁷.

Hayvan refahı kuralları ile ilgili öne çıkan konuların başında hayvanların doğal yaşantısına uymayan ve sosyal ilişkilerini engelleyen tavuk kafes sistemleri ve bireysel buzağı büyütme kabinlerinin yasaklanması olmuştur. Bunlarla ilgili alınan kararlar ise salgın hastalıkların gündeme gelmesi ile uygulanmaları ertelenmektedir.

⁷⁵ Andrew C. Hammond “Animal Well-Being in Pharmacology and Toxicology Research.” **J. Anim. Sci.**, 72, 2; 1994, s. 524

⁷⁶ Michael C Appleby and Natalie K. Waran. **Physical condition**. In: Michael (Ed.). **Animal** 1999, s. 177

⁷⁷ Annamaria Passantino ve diğerleri “Euthanasia of companion animals. A legal and ethical analysis.” **Ann. Ist. Super Sanita**, 42; 2006, s. 493

Diğer öne çıkan konular ise hayvan nakillerinde uygun araç kullanımı, nakil süreleri ve mezbaha uygulamaları olmaktadır ⁷⁸.

Sonuç olarak, hayvan refahı; tüketici tercihleri, insan sağlığının ve çevrenin korunması, haksız rekabetin engellenmesi gibi nihai unsurların etkisiyle gelişen, hayvan sağlığını korumanın esas olduğu bir kavram ve yaklaşımdır. Bu kavramın gelişmesi, kuralların oluşturulması ve uygulanmasının temini ise günümüzde veteriner hekimlerin temel görevleri arasında sayılmaktadır ⁷⁹.

⁷⁸ Bernard Rollin “Animal welfare, animal rights and agriculture.” **J. Anim. Sci.**, 68, 1990, s. 3456

⁷⁹ Caroline J. Hewson “How might veterinarians do more for animal welfare?” **Can. Vet. J.**, 44; 2003c, s. 1000

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanlarla hayvanlar arasında hayvanları ahlaki arenadan dışlamamızı haklı gösterebilecek ahlaken geçerli herhangi bir fark olmadığından hayvanlara karşı muamelemiz, toplumsal ahlak mekanizmamızın tamamından soyutlanamaz. Özgül olarak ahlaki kaygının temel nesnesinin bireysel insan olduğu ahlaki / hukuki bir sistemde yaşıyoruz. Bireylere haklar sağlayarak bireyi genel iyi yüzünden zarar görmekten koruyoruz. Bu haklar hukuki sistemlerin içine yerleşmiş ahlaki fikirlerdir. Böylelikle ifade, din ve toplantı özgürlüğünü koruyor ve belli bir kişiye baskı uygulamak genelin çıkarı için gerekli olduğu durumda bile bireyin işkenceye uğramasını önüyoruz. Ancak hayvanların da bizim için insanlara özgü çıkarlar ne kadar önemliyse onlar için de o kadar önemli olan doğalarından kaynaklanan çıkarları vardır. Eğer insanlarla hayvanlar arasında ahlaken geçerli hiçbir fark yoksa hayvanların çıkarları da haklarla korunmalı ve hayvanların hukuki statüsü taşınır mal statüsünden yükseğe çıkarılmalıdır. Çok açıktır ki hayvanlara davranışlarımızda kayda değer bir değişim ancak toplumun çoğunluğunu oluşturan kesimlerin onları insan amaçları için ucuz, harcanabilir araçlar olarak görmekten vazgeçip Kant'ın "kendinde amaç" diye adlandırdığı biçimde görmeleriyle gerçekleşebilir⁸⁰.

Avrupa ve diğer gelişmiş ülkeler, hayvanların korunması yolunda önemli mesafeler alırken geçmişi bu konuda çeşitli örneklerle dolu Türkiye de bundan geri kalmamıştır. İlk önce Ev Hayvanlarının Korunmasına dair sözleşmeyi ve daha sonra da 5199 sayılı Hayvanları Koruma Yasasını çıkartmıştır. Geçmişte, atalarımız gerek Selçuklu, gerek Osmanlı döneminde hayvanlara büyük bir şefkat ve sevgi göstermişler, hayvanlar yararına birçok vakıflar kurmuşlardır. Yaşlı hayvanların ömürlerini tamamlayabilmeleri için büyük otlaklar, göçmen kuşların göçlerini kolaylaştırmak için vakıflar yapmışlar, cami, medrese ve konakların cephelerine sanat eseri niteliğinde kuş evleri eklemişlerdir. Osmanlı Ülkesini gezen yabancıların seyahatnamelerinde, Türklerin bu üstün insanlık vasfından büyük bir

⁸⁰ Bernard.Rollin "On the Side of the Animals" Some Comtemporary Philosophy's Views.1996, s. 12

hayranlıkla söz edildiği görülmektedir. Bu da atalarımızın, insanoğlunun sahip olduğu akıl, zekâ ve yetenek üstünlüğünden dolayı, diğer canlı varlıklara karşı bir koruma sorumluluğu ve yükümlülüğü duyduklarını ispatlamaktadır⁸¹.

Ancak her ne kadar, insanımızın yüksek duygularını hesaba katsak bile bazı hususlar sadece insan vicdanına bırakılmamalıdır. Psikolojik bozukluklar, ekonomik güçsüzlükler ve daha birçok nedenden dolayı her millette olduğu gibi suça yönelen insanlarımızın da varlığını hesaba katarak bu alanda caydırıcı uygulamalara da yer vermek zorunluluğu vardır ve bu amaçla buna ilişkin yasaların acilen çıkarılması gerekmektedir.

Doğadaki her var oluşun bir fonksiyonu olduğunu kavramak ancak doğa ile dolaysız bir iletişim içerisinde olmakla sağlanabilir. Bu süreç aynı zamanda, belleklerimizde oldukça uzak köşelerinde bastırılmış olan insani duygularımızın da hatırlanması demektir. Bu hatırlamadır ki bizi önce kendi topluluğumuz ile diğer insanlarla, bilinçli bir dayanışma içerisine sokabilir. Doğal yapımızdaki bireysel ve toplumsal eğilimlerimiz ancak böyle dengelenebilir. Diğer bir taraftan kendi başımıza var olurken, diğer taraftan diğer insanlarla yeniden üretici dayanışma içerisine girebiliriz. Ancak böylelikle bireysel varlığımızın farkına varabiliriz. Yani bencil olmadan paylaşımcı ve dayanışmacı birey olmayı keşfedebiliriz. Bir taraftan hiç kimsenin yardımına ve varlığına ihtiyaç duymadan var olan inorganik ve bitkisel dünyadan ve yaşamı bu dünyaya bağımlı olan hayvanlardan öğreneceğimiz çok şey var. Özellikle, varlıklarını sürdürmek için bize ihtiyacı olan sahipsiz evcil hayvanların, bize öğretecekleri çok şey var. Karşılıksız sevgi ve bağlılık onlardan öğrenebileceğimiz belki de en önemli ders. Görünüşteki kaba ve vahşi dünyalarının ardında, kendi aralarındaki dayanışma çağımızdaki yalnız insana çok şey öğretecek bir hazine. Acımasız görünen var oluş savaşlarındaki adil denge, hiçbir türün diğerini tüketici bir şekilde düşmanca yok etmiyor oluşu, insanoğlunun gittikçe artan merhametsizliği ile yüzleşmesini sağlayacak önemli bir uyarıdır.

⁸¹ <http://www.tvhb.org.tr>, Hayvan refahı, 13.04.2008

İtiraf etmek gerekirse, hayvan refahı gönüllüsü olmak demek, her zaman hayvan hakları gönüllüsü olmak anlamına gelmiyor. Her ne kadar, iki terim, aynı kavram etrafında birleştirilmeye çalışılsa da, bu terimlerin gerek çıkış noktaları, gerekse varış hedefleri birbirlerinden olabildiğince uzaktır. İlk bakışta, refah yanlı tavrın, hayvan merkezli bir yaklaşımdan kaynaklandığı söylenebilir. Oysa endüstriyel hayvancılığın, ortalama yaşam süreleri kısalmış, büyüme fonksiyonları bozulmuş, üreme etkinlikleri azalmış, davranış bozukluğu sergileyen ve vücudu hasarlı çocuklarının sayısı artmasaydı, belki de hiçbir zaman böyle bir kavrama gereksinim olmayacaktı. Aslında şu anda, refah artırıcı önlemlerle yapılmaya çalışılan da, endüstriyi büyütme adına alınan özgürlüklerin, endüstrinin küçülmesi tehlikesine karşı, parça parça geri verilmesinden başka bir şey değildir. Öte yandan, hayvanların artık balık istifi taşınmaması, aç ve susuz bırakılmaması, acı ve ıstıraplarının azaltılması ve daha elverişli yaşam koşullarının sağlanması için tüm olanakların seferber edilmesi yönündeki çabaların bütünüyle “çıkar” kaygısından olmadığını da kabul etmek gerekir⁸².

Klasik hayvan yetiştiriciliği anlayışında, çiftlik hayvanları sadece hayvansal ürün üreten aracı materyal konumundadır. Oysa dünyada son yıllarda şekillenen kimi toplumsal duyarlılıklar ve doğal hayvansal ürünlere olan talep, hayvan yetiştiricilerini hayvan refah koşullarını dikkate almaya, hayvanları stresten uzak bir yetiştirme programı hazırlamaya itmektedir. Tüketici ve sivil toplum duyarlılıkları karşısında, yetiştiriciler hayvan davranışlarını çeşitli yönleriyle inceleyen etoloji biliminden faydalanma gereksinimi duymaktadırlar. Gelişmiş pek çok ülkede hayvan refahı ile ilgili oluşturulan yaşam standartları, yasalar çerçevesinde denetim altına alınmakta ve zorlayıcı yaptırımlara dönüştüğü görülmektedir. Burada amaç hayvanlardan sadece yüksek verim elde etmek değil, aynı zamanda hayvanların türe has normal davranışlarını sergileyecekleri, stresten uzak yetiştirme koşullarının hayata geçirilmesidir.

⁸² Abdullah Özen “Hayvan Refahı Hakkında” <http://www.hayvanrefahi.org>, 15.04.2008

Avrupa Birliği Müktesebatında (karar, yönerge, tüzük, vb.) da hayvan refahı konusunda çerçevesel düzenlemeler mevcuttur. Avrupa Birliğinde geleceğe yönelik olarak hayvan refahı konusunda iyileştirme çalışmaları yapılmış ve bunlar takvime bağlanmıştır. Örneğin Avrupa Birliğinde 5 Ocak 2007’de 1/2005/EC sayılı Düzenleme yürürlüğe girmiştir. Bu yasal düzenlemeyle 8 saat ya da daha fazla sürede nakledilecek hayvanların, klimalı ve kapalı kasalarda taşınmaları ve nakil sırasında hayvanlara temiz su sağlanması gerekmektedir. Ayrıca doğumuna 1 hafta kalan hayvanların nakli yasaklanırken, genç hayvanların nakli özel koşullara bağlanmış ve hayvan nakillerinin bir merkezden izlenebilmesi için nakil araçlarının Uydu izleme sistemi bulundurması istenmiştir.

Avrupa Birliğine tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005’ de başlamasıyla ülkemizde yeni bir sürece girilmiş ve çok kapsamlı olan AB müktesebatının iç hukuka aktarılması çalışmaları başlamıştır. Hayvan Refahı kavramı ilk olarak 01.07.2004 tarihinde yürürlüğe giren Hayvanları Koruma Kanunuyla iç hukukumuzda girmiştir. İlgili kanunla sahipsiz sokak hayvanlarının rehabilitasyonları, hayvanların kesilmesi, hayvanların deney amaçlı kullanılması, hayvanlara karşı olan davranışlar vb. konular düzenlenmiştir. Ancak bu kanun konuya bazı temel yaklaşımlar getirmekle birlikte ağırlıklı olarak sahipsiz sokak hayvanları problemi üzerine odaklıdır. Bu nedenle Tarım ve Köyişleri bakanlığı tarafından, TAIEX Ofisi Uzmanlarının raporları doğrultusunda, AB müktesebatındaki hayvan sağlığı, hayvan refahı, gıda güvenliği ve veteriner ilaçlarına ilişkin kısımlarını kapsayan Veteriner Hizmetleri Kanun tasarısı hazırlanarak meslek kuruluşlarının ve diğer bakanlıkların görüşlerine açılmıştır.

Veteriner Hizmetleri Kanun tasarısının, Üçüncü Bölümünde Hayvan Refahı ele alınmıştır. Hayvan Hakları Kanunuyla karşılaştırıldığında, tasarıda Hayvan Refahı konusunun daha ciddi ele alındığı gözlenmektedir. Tasarıda, hayvanların kesimi sırasında refahı, nakil araçlarıyla taşınması, hayvanlara kötü muamele, yabancı hayvanların yetiştirmeleri vb. konularla ilgili hükümler bulunmaktadır. Entansif koşullarda yetiştirilen çiftlik hayvanlarıyla ilgili ise ayrıntılı bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Tasarının 14. maddesinin b bendinde hayvanlar kendi türlerine, yaşlarına, fizyolojik ihtiyaçları ve etolojik gereksinimlerine uyumlu bir

şekilde, sağlık, beslenme ve barınma şartlarına uygun olarak yetiştirilir denmektedir. Tasarı kanunlaştığı takdirde bu ibare doğrultusunda hazırlanacak ikinci mevzuatla çiftlik hayvanlarında refah koşullarını dikkate alan yetiştirme ortamının yasal alt yapısı oluşturulabilir⁸³.

Görüldüğü gibi hayvan hakları gittikçe artan bir trend içine girmiş ve 1978 yılında ilan edilen Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesinin maddesinde belirtilen “Bütün hayvanlar biyolojik denge kavramı içerisinde varolmak bakımından eşit haklara sahiptir” ve 2. maddesinde belirtilen “Bütün hayvanlar saygı gösterilme hakkına sahiptir” ilkelerine yavaş yavaş gelinmeye başlandığını ancak dünyada daha alınacak çok yol olduğunu da belirtmek gereklidir.

⁸³ Fevzi Karaağaç “Çiftlik Hayvanlarında Refah” <http://www.ist-vho.org.tr>.2007; 10.04.2007

EKLER

Ek-1. Avrupa Birliğinin Hayvanların Korunması ve Refahı İle İlgili Mevzuatı

Konu	AB Resmi Gazetesi
Çiftlik Hayvanı Olarak Beslenen Hayvanların Muhafazasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (19 Haziran 1978 Tarihli Komisyon Kararı) (78/923/EEC)	17.11.1978, L323, s.12–13
Çiftlik Amaçlı Yetiştirilen Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi	17.11.1978, L323, s.14–22
Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Hayvanları Korumayla İlgili Kurulun 24 Kasım 1986 Tarih Ve 86/609/EEC Sayılı Konsey Direktifi	18.12.1986, L 358, s. 1–28
Bataryalı Kafeslerde Tutulan Yumurtacı Tavukların Korunmasına İlişkin Minimum Standartların İçeren 7 Mart 1988Tarihli Konsey Yönetmeliği 88/166/EEC	19.03.1988, L 074, s. 83–87
Kesimi Yapılacak Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesinin Neticesinde 16 Mayıs 1988 Tarihli Konsey Kararı – 88/306EEC	02.06.1988, L 137, s. 25–26
Kesimi Yapılacak Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi	02.06.1988, L 137, s. 27–38
Hayvanları Taşıma ve Islah Etme Sırasında Korunmaları Üzerine 91/628/EEC Sayılı 19 Kasım 1991 Tarihli Konsey Kararnamesi	11.12./1991, L 340, s. 17–27
Buzağuların Muhafazasına İlişkin Gerekli Minimum Standartları İçeren 19 Kasım 1991 Tarihli Konsey Kararı (91/629/EEC)	11.12.1991, L340, 28–32
Domuzların Korunmasıyla İlgili Minimum Standartları İçeren 19 Kasım 1991 Tarihli Konsey Yönergesi (91/630/EEC)	11.12.1991, L 340, s. 33–38
Hayvanların Kesimi ve Öldürülmesi Esnasında Uyulması Gereken Kuralları Bildiren 22 Aralık 1996 Tarih ve 93/119/EC Sayılı Konsey Kararı	31.12.1993, L340, s. 21–34
Hayvanların Uluslar Arası Taşınması Esnasında Korunmasına İlişkin Yönetmelikte (91/628/EEC) Değişiklik Yapan 29 Haziran 1995 Tarihli Konsey Yönetmeliği 95/29/EC	30.06.1995, L 148, p. 52–63

Buzağuların Muhafazasına İlişkin Gerekli Minimum Standartları İçeren 91/629/EEC Kararında Değişiklik Yapan 20 Ocak 1997 Tarihli Konsey Kararı (97/2/EC)	28.01.1997, L025, s.24–25
1255/97 Sayılı ve 25 Haziran 1997 Tarihli Dinlenme Noktaları ve 91/628 EEC Direktifine Ek olarak Belirtilen Yol Planının Düzenlenmesine İlişkin Konsey Düzenlenmesi	02.07.1997, L 174, s. 1–6
Hayvanların Korunması ve Refahı Protokolü (Amsterdam Sözleşmesi)	10.11.1997, C340, s. 110
Sekiz Saati Aşan Yolculuklarda Çiftlik Hayvanı Taşınmasında Kullanılan Karayolu Taşıtlarına Uygulanabilir Hayvan Koruma Standartlarına Ek Olarak 16 Şubat 1998 Tarihli Konsey Düzenlenmesi (411/98 -EC)	21.02.1998, L 052, s. 8–11
Çiftlik Hayvanı Olarak Beslenen Hayvanların Muhafazasına İlişkin Gerekli Minimum Gereksinimlerle İlgili 17 Aralık 1999 Tarihli Komisyon Kararı (98/58/EC)	08.08.1998, L221, s.23–27
Hayvanat Bahçelerindeki Hayvanlara İlişkin 29 Mart 1999 Tarihli Konsey Yönetmeliği	09.04.1999, L 094, s. 24–26
Yumurtacı Tavukların Korunması İçin Asgari Standartları Bildiren 19 Temmuz 1999 Tarih ve 1999/74/EC Sayılı Kongre Direktifi	03.08.1999, L 203, s. 53–57
Çiftlik Hayvanı Olarak Beslenen Hayvanların Muhafazasına İlişkin Gerekli Minimum Gereksinimlerle İlgili 17 Aralık 1999 Tarihli Komisyon Kararı (2000/50/EC)	25.01.2000, L019, s.51–53
4/432/EEC, 90/426/EEC, 91/68/EEC ve 92/65/EEC ile 64/273/EC Sayılı Konsey Kararlarında Değişiklik Yapan 30 Mart 2001 Tarih ve 2001/298/EEC Sayılı Hayvanların Taşınması Sırasındaki Korunmaları İle İlgili Karar	12.04.2001, L 102, s. 63–68
Hayvanların Nakil Sırasındaki Korunmaları İle İlgili 19 Haziran 2001 Tarihli Konsey Düzenlemesi	28.09.2001, C 273, s. 1- 10
Domuzların Korunmasına İlişkin Standartları İçeren Yönetmelikte (91/630/EEC) Değişiklik Yapan 23 Ekim 2001 Tarihli Konsey Yönergesi (2001/88/EC)	01.12.2001, L 316, s. 1–4
Domuzların Korunmasına İlişkin Minimum Standartları İçeren Yönetmelikte (91/630/EEC) Değişiklik Yapan 9 Kasım 2001 Tarihli Komisyon Kararı	01.12.2001, L316, s. 36–38

Konsey Yönetmeliğinin Kapsadığı Kuruluşların Baktıkları Yumurtacı Tavukların Kayıtları Üzerine 30 Ocak 2002 Tarihli Komisyon Yönetmeliği 2002/4/EC	04.01/2002, L 31, s. 44–46
Canlı Sığır Taşınması Sırasında Geri Ödeme Garantisinin Sağlanması İçin Gerekli Şartlar Hakkındaki 9 Nisan 2003 Tarih ve 639/2003 Sayılı Konsey Düzenlemesi	10.04.2003, L 093, s. 10–17
Hayvanların Taşınması Sırasında Dikkat Edilecek Kuralları Ortaya Koyan 1/2005 (EC) Sayılı Tüzük	05.01.2005, L 3, s. 1–40
Kedi ve Köpek Kürkü ve Kürk Gibi Ürünleri İçeren Malların Topluluk Ülkelerinden İhracatı, İthalatı ve Pazarda Satılmasına İlişkin Yasaklama Kararı Getiren 11.12.2007 Tarihli Avrupa Konseyi ve Topluğu Tüzüğü (1523/2007-EC)	27.12.2007, L 343, s. 1–4

Kaynak: <http://vetlex.taix.be>, 25.02.2008

Ek 2. Hayvan Deneyleleriyle Yapılan Temel Araştırmalarda Elde Edilen İlerlemeler

Dönem	İlerleme
1600'lü yıllar	Kan dolaşımının bulunuşu
	Akciğer fonksiyonlarının bulunuşu
1700'lü yıllar	Kan basıncının ölçülmesi
1800'lü yıllar	Bağışıklığın uyarılması için aşıların geliştirilmesi
	İnfeksiyon hastalıklarının anlaşılması
1900'lü yıllar	Antikorların bulunması
	Hormonal sistemin anlaşılması
1920'li yıllar	Vitaminlerin bulunması
1930'lu yıllar	Sinir iletileri mekanizmasının keşfi
	Tümör virüslerinin keşfi
1940'lı yıllar	Embriyonik gelişimin anlaşılması
1950'li yıllar	Kas aktivitesinin kontrolünün anlaşılması
	Enerji metabolizmasının anlaşılması
	Duyuma mekanizmasının anlaşılması
1960'lı yıllar	Monoklonal antikorların keşfi
	Karaciğerin biyokimyasal fonksiyonlarının anlaşılması
1970'li yıllar	Transplantasyon antijenlerinin anlaşılması
	Beyin fonksiyonları yollarının anlaşılması
	Prostaglandinlerin keşfi
1980'li yıllar	Transgenik hayvanların geliştirilmesi
	Hafızanın temelinin anlaşılması

Kaynak: Mark Matfield "The ethics of animal research". **Experimental Animal** 45, 3; 1996, ss. 209–215.

Ek 3. Hayvan Deneilerine Bağlı Olarak Tıpta Elde Edilen Önemli Kazanımlar

Dönem	Tıbbi Avantajlar
1920'li yıllar	Şeker hastaları için insülin
1930'lu yıllar	Cerrahide modern anestezipler
	Difteri aşısı
1940'lı yıllar	İnfeksiyonlar için geniş spektrumlu antibiyotikler
	Boğmaca aşısı
	Açık kalp cerrahisi için kalp-akciğer makinesi
1950'li yıllar	Böbrek nakilleri
	Kalp pili ve kalp kapakçıklarının değişimi
	Çocuk felci aşısı
	Antihipertansif ilaçlar
	Kalça protez cerrahisi
1960'lı yıllar	Kornea transplantasyonu
	Kızamıkçık aşısı
	Koroner bypass ameliyatları
	Kalp transplantasyonları
	Ruhsal hastalıkları tedavi eden ilaçlar
1970'li yıllar	Ülseri tedavi eden ilaçlar
	Cerrahi ipliklerin ve öteki cerrahi tekniklerin geliştirilmesi
	Astım hastalığının tedavisinde kullanılan ilaçlar
	Lösemi hastalığının tedavisinde kullanılan ilaçlar
1980'li yıllar	Organ nakilleri için bağışıklık sistemini baskılayan ilaçların kullanılması
	Teşhis için radyolojik taramaların gelişimi
	Premature bebekler için hayat destek sistemleri
	Viral hastalıkları tedavi etmek için ilaçlar

Kaynak: Mark Matfield "The ethics of animal research". **Experimental Animal** 45, 3; 1996, ss. 209–215.

Ek 4. Türkiye'nin Hayvanların Korunması ve Refahı İle İlgili Mevzuatı (Tarih Sırasına Göre)

Konu	T.C. Resmi Gazete (tarih ve no)
7/10102 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Hayvanların Uluslararası Nakliyat Sırasında Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi Onay Kanunu ve Bakanlar Kurulu Kararı	05.08.1975, 15317
3285 Sayılı ve 16.05.1986 Tarihli Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanunu	16.05.1986, 19109
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ev ve Süs Hayvanları Satış, Barınma ve Eğitim Yerlerinin Kuruluş, Açılış, Ruhsat, Çalışma ve Denetlenme Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik	28.04.2000, 24033
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2000/34 Sayılı Hayvan Pazarlarının Ruhsatlandırılma ve Denetleme Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ	15.09.2000, 24171
Bakanlar Kurulu, 2001/3214 Sayılı Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Karar	21.11.2001, 24590
4934 Sayılı Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesinin Onaylanması Hakkında Kanun	22.07.2003, 25176
2004/2 Sayılı Ruhsatsız ve Kaçak Hayvan Kesiminin Önlenmesine Dair İzmir Valiliği İl Hıfzısıhha Kurulu Kararı	05.03.2004, 25393
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Deneysel Hayvanlarının Korunması, Deneysel Hayvanlarının Üretim Yerleri ile Deneysel Yapacak Olan Laboratuvarların Kuruluş, Çalışma, Denetleme, Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik	16.05.2004, 25464
5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu	01.07.2004, 25509
Çevre ve Orman Bakanlığı, Yaban Hayatı Koruma ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları ile İlgili Yönetmelik	8.11.2004, 25637
Çevre ve Orman Bakanlığı, Av ve Yaban Hayvanlarının ve Yaşam Alanlarının Korunması, Zararlılarıyla Mücadele Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik	24.10.2005, 25976
Çevre ve Orman Bakanlığı, Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği	12.05.2006, 26166
Çevre ve Orman Bakanlığı, Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul Ve Esaslarına Dair Yönetmelik	06.07.2006, 26220
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Hayvancılık İşletmelerinin Kuruluş, Çalışma, Denetleme Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik	09.08.2006, 26254
Çevre ve Orman Bakanlığı, Hayvanat Bahçelerinin Kuruluş, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik	11.08.2007, 26610

Kaynak: <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr> 26.03.2008

KAYNAKÇA

Anderson, Elizabeth. **Animal Rights and the values of nonhuman life.** . In : Sunstein, Cass R. And Martha C. Nussbaum (Ed.). **Animal Rights** Oxford University Pres, Oxford-New York. 2004.

Appleby, Michael C and Natalie K. Waran. **Physical condition.** In: Michael C. Appleby and Barry O.Hughes (Ed.). **Animal Welfare** CABI Publishing. Cab International. 1999.

Appleby, Michael. **What Should We Do about Animal Welfare?** Oxford: Blackwell Science, 1999.

ASAS. **“The American Society of Animal Science Style and Form and Membership Directory.”** ASAS, Champaign. IL. 1991.

Av Ve Yaban Hayvanı Üretme Yeri Ve İstasyonları İle Kurtarma Merkezlerinin Kuruluşu, Yönetimi Ve Denetimi Hakkında Yönetmelik. 30.11.2004 tarih ve 25565 sayılı Resmi Gazete.

Bilgiç, Veysel K.: “Çevre Hukukunun Tarihi Gelişimi.” **Ekoloji Çevre Dergisi**, Sayı:14, 1995

Bilgiç, Veysel K.: Uluslararası Çevre Hukukunda Balina. **Ekoloji Çevre Dergisi**, Sayı:7, 1993

Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 23.7.2004 Tarih ve 25531 Sayılı Resmi Gazete

Brown, Antony. **Who Cares for Animals?** Heinemann, London. 1974

Broom, D.M. “Animal welfare defined in term of attempt to cope with he environment.” **Acta Agriculture Scandinavica.** Section A, Animal Science, Supplementation 27; 1996

Cavalieri, Paola. **The animal qestion. Why nonhuman animals deserve human rights.** New York: University Press, 2001

Cavalieri, Paola. “Ethics, animals and the nonhuman great apes.” **J. Biosci.** 31, 5 ; 2006

Cavalieri, Paola and Peter Singer. **The great Ape Project. Equality beyond humanity**, London: Fourth Estate. 1993

Consortium. **“Guide for he Care and Use of Agricultrural animals in Agricultural Research and Teaching. Consortium for Developing a Guide for the Care and Use of Agricultural Animals in Agricultural Research and Teaching.”** Champaign IL, 1988

Degrazia, David. **Taking animals seriously. Mental life and moral status.** Cambridge: Cambridge University Pres. 1996

Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Deney Hayvanlarının Korunması, Deney Hayvanlarının üretim Yerleri ile Deney Yapacak Olan Laboratuvarların Kuruluş, çalışma, Denetleme, Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik 16.05.2004 tarih ve 25464 nolu Resmi Gazete

Diamond, Cora. **Eating meat and eating people.** In : Sunstein, Cass R. And Martha C. Nussbaum (Ed.). **Animal Rights** Oxford University Pres, Oxford-New York. 2004

Dodurka, Tamer: **“Geçmişten Günümüze Avrupa Ülkeleri ve Türkiye’de Hayvan Hakları.”** <http://www.fatihbelediyesiyedikulehayvanbarinagi.com/kose-yazarlari/prof-dr-tamer-dodurka/gecmisten-gunumuze-avrupa-ulkeleri-ve-turkiyede-hayvan-haklari/>, Erişim Tarihi.01.08.2008

Doğru, Nükte: **“Hayvanat Bahçeleri Sorunu.” İstanbul Barosu Dergisi**, Hayvan Haklarına Hukuki Yaklaşım Özel Sayısı. 2008

Duncan, Ian J.H. and David Fraser. **Understanding animal welfare.** In: Michael C. Appleby and Barry O.Hughes (Ed.). **Animal Welfare** CABI Publishing. Cab International. 1999

Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesinin Uygun Bulunduğu Hakkında 4934 sayılı Kanun. 22.7.2003 tarih ve 25176 sayılı Resmi Gazete.

Ev Ve Süs Hayvanları Satış, Barınma Ve Eğitim Yerlerinin Kuruluş, Açılış, Ruhsat, Çalışma Ve Denetlenme Usul Ve Esaslarına Dair Yönetmelik. 28.04.2000 tarih ve 24033 sayılı Resmi Gazete.

Guitehr, Harold D. **Animal Rights: History and Scope of a Radical Social Movement.** Southern Illinois University Press, 1998

Hammond, Andrew C. **“Animal Well-Being in Pharmacology and Toxicology Research.”** J. Anim. Sci., 72, 2; 1994

Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul Ve Esaslarına Dair Yönetmelik. 06.07.2006 Tarih ve 26220 Sayılı Resmi Gazete.

Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği. Resmi Gazete Tarihi: 12.05.2006 Resmi Gazete Sayısı: 26166

Hayvanları Koruma Kanunu (5199), 1.7.2004 Tarih ve 25509 Sayılı Resmi Gazete

Hewson, Caroline J. **“Focus on animal welfare.”** Can. Vet. J., 44; 2003a

Hewson, Caroline J. **“What is animal welfare? Some common definitions and practical consequences.”** Can. Vet. J., 44; 2003b

Hewson, Caroline J. **“How might veterinarians do mor efor animal welfare?”** Can. Vet. J., 44, 2003c

Hewson, Caroline J. **“Veterinarians who swear:Animal welfare and the veterinary oath.”** Can. Vet. J., 47; 2006

Jones, R. Bryan. **Fear and distress.** In: Michael C. Appleby and Barry O.Hughes (Ed.). **Animal Welfare** CABI Publishing. Cab International. 1999

Knierim, Ute and William T. Jackson. **Legislation.** In: . Michael C. Appleby and Barry O.Hughes (Ed.). **Animal Welfare** CABI Publishing. Cab International. 1999

Koşum, Adnan **“ İslam'da Hayvan Hakları” . Diyanet Aylık Dergisi, 2007**

Kutlay, Kemal: **“Haksızlıktan Hayvan Hakkına Gelişen Uygarlık Süreci.”** **İstanbul Barosu Dergisi,** Hayvan Haklarına Hukuki Yaklaşım Özel Sayısı, 2008

Lang, Thomas. **This Meat Business**, Red Pepper, 1995.

Leavitt, Emily Steward and Diane Halverson. **The evolution of anti-cruelty laws in the Unites States**. In: Christine Stevens. **Animals and their legal rights**. Washington, 1990

Matfield, Mark “The ethics of animal research.” **Experimental Animal** 45, 3; 1996

Passantino, Annamaria ve diğerleri. “Euthanasia of companion animals. A legal and ethical analysis.” **Ann. Ist. Super Sanita**, 42; 2006

Posner, Richard A. **Animal rights: legal, philosophical and pragmatic perspectives**. In : Sunstein, Cass R. And Martha C. Nussbaum (Ed.) **Animal Rights** Oxford University Pres, Oxford-New York. 2004

Regan, Tom. **The case for animal rights**. In: R.M. Baird and S.E. Rosenbaum (Ed.). **Animal Experimentation**. The Moral Issues. Prometheus Boks, Buffalo, New York. 1991

Regan, Tom. **The case for animal rights**. University of California Pres, Berkeley. 1983

Rogers, Lesley J. and Gisela Kaplan. **All animals are not equal: The interface between scientific knowledge and legistlation for animal rights**. In : Sunstein, Cass R. And Martha C. Nussbaum (Ed.) **Animal Rights** Oxford University Pres, Oxford-New York. 2004

Rollin, Bernard “**Animal welfare, animal rights and agriculture**.” *J. Anim. Sci.*, 68; 1990

Rollin, Bernard. **On the Side of the Animals, Some Comtemporary Philosophy’s Views**, 1996

Rowan, A. “**The development of the animal protection movement**.” *J. NIH Res.*, 1; 1989

Singer, Peter. **Animal Liberation**. The New York Review of Boks, New York, 1975

Singer, Peter. **Ethics beyond species and beyond instincts**. In : Sunstein, Cass R. And Martha C. Nussbaum (Ed.) **Animal Rights** Oxford University Pres, Oxford-New York. 2004

Thomas, Dan. “**Laboratory animals and the art of empathy.**” J.Med. Ehtics.31; 2005

Thomas, Keith. **Man and the Natural World**. Harmondsworth, 1983

Whiting, Terry L. Ve diğeri. “The veterinary profession’s role in policing animal welfare”. **Can. Vet. J.** 47; 2006

Wise, Stewen M. **Animal Rights: one step at a time**. In : Sunstein, Cass R. And Martha C. Nussbaum **Animal Rights**. Oxford University Pres, Oxford-New York. 2004.

<http://www.aad.gov.au/default.asp?casid=15544> Erişim 24.01.2008

<http://www.adminet.com/world/be/#agr> Erişim 11.01.2008

<http://www.ankara.bel.tr>, ihale duyuruları. Erişim 15.4.2007

<http://animal-law.org/library/left.htm>, The American Left Should Support Animal Rights: A manifesto Erişim 22.03.2008

<http://agriculture.gouv.fr> Erişim 13.01.2008

<http://www.cevreorman.gov.tr>, mevzuat. Erişim 13.04.2007

http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/Liste_Traites.asp?CM=8&CL=ENG. Erişim 11.01.2008

<http://www.hayhaveder.org.tr>, hayvan haklarına dair.Erişim16.04.2007

<http://www.ibb.gov.tr>, ihaleler.Erişim15.04.2007

<http://www.icisleri.gov.tr>, mevzuat. Erişim 15.04.2007

http://www.isogenic.info/html/3__ethics.html Erişim 18.01.2008

<http://www.irlgov.ie/health/default.htm> Erişim 15.01.2008

Karaağaç, Fevzi. “Çiftlik Hayvanlarında Refah” <http://www.ist-vho.org.tr-2007>
Erişim 10.04.2007

<http://www.kkgm.gov.tr>, mevzuat, Erişim 13.04.2007

<http://www.maff.gov.uk/maffhome.htm> Erişim 29.01.2008

<http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/> Erişim 26.03.2008

<http://www.mh-hannover.de/929.html> Erişim 14.01.2008

www.milliparklar.gov.tr, idari yapı. Erişim 15.4.2007

<http://www.mnii.gov.pl> Erişim 18.01.2008

<http://www.mmm.fi/fi/index/etusivu.html> Erişim 13.01.2008

<http://www.moo.pt> Erişim 19.01.2008

Özen, Abdullah. “Hayvan Refahı Hakkında.” <http://www.hayvanrefahi.org.tr>,
Erişim 15.04.2008

Özyer, Mestan. “FVE Stratejisi” <http://www.abveteriner.org>, Erişim 10.04.2007

<http://pets.groups.yahoo.com/group/dunyayalnizbizimdegil/> hayvanları koruma
bilinci, Erişim 13.4.2007

<http://portal.tugraz.at> Erişim 12.01.2008

<http://www.radio.cz/en/article/37302> Erişim 13.01.2008

http://www.sb.gov.se/info_rosenbad/ir_home.eng.html Erişim 22.01.2008

<http://www.tvhb.org.tr>. Hayvan Refahı. Erişim 13.04.2007

<http://www.track.nl> Erişim 18.01.2008

<http://vetlex.taix.be> Erişim 25.02.2008

http://www.vetmed.ucdavis.edu/Animal_Alternatives/policies®s.html
Erişim 20.01.2008